



Länsstyrelsen i Jönköpings län

Skadade fornlämningar och brott mot kulturminneslagen

Efterundersökningar och återställningar av gravar och fossil åker

Kulturminnesbrott 2000-2009





■ Skadade fornlämningar och brott mot kulturminneslagen

Efterundersökningar och återställningar av gravar och fossil åker

Kulturminnesbrott 2000–2009

Meddelande	nr 2010: 27
Referens	Tomas Areslätt, Miljö- och samhällsbyggnadsavdelningen, Kulturmiljö, Oktober 2010
Kontaktperson	Anders Kraft, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Direkttelefon 036-39 50 48, e-post [anders.kraft@lansstyrelsen.se]
Författare	Anders Kraft och Jenny Ameziane
Webbplats	www.lansstyrelsen.se/jonkoping
Fotografier	Jenny Ameziane, Anders Kraft, Anders Wallander
Kartmaterial	Utdrag ur digitala fastighetskartor är återgivna enligt tillstånd: © Lantmäteriet 2007. Ur GSD-produkter ärende 106-2004/188F. Övriga detaljkartor: Länsstyrelsen i Jönköpings län.
ISSN	1101-9425
ISRN	LSTY-F-M—10/27--SE
Upplaga	50 ex.
Tryckt på	Länsstyrelsen, 2010
Miljö och återvinning	Rapporten är tryckt på miljömärkt papper och omslaget består av PET-plast, kartong, bomullsväv och miljömärkt lim. Vid återvinning tas omslaget bort och sorteras som brännbart avfall, rapportsidorna sorteras som papper.

© Länsstyrelsen i Jönköpings län 2010

Förord

”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla.” Så inleds den svenska kulturminneslagen, som är den äldsta i sitt slag (SFS Lag 1988:950 om kulturminnen med mera, 1 kap. § 1). Lagen Placat och Påbudh Om Gamble Monumenter och Antiquiteter undertecknades redan år 1666 av drottning Hedvig Eleonora. Språket och formuleringarna har ändrats, men lagtextens kärna är densamma. Att vårda landets fornlämningar är således en angelägenhet med anor.

Vem är det då som ska ta hand om och vårda fornlämningarna? Lagtexten är tydlig med att det är ett ansvar som delas av oss alla, såväl enskilda som myndigheter. Länsstyrelsen sköter tillsynen av kulturmiljövården på länsnivå, medan Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har överinsyn över kulturmiljövården på det nationella planet.

Alla som ska utföra markarbeten där fornlämningar berörs måste ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen, som kan ge tillstånd att ta bort fornlämningen efter att nödvändiga arkeologiska åtgärder utförts. Trots lagskyddet händer det att fornlämningar skadas. Brott mot kulturminneslagen sker dock sällan med uppsåt, utan beror oftast på dålig kunskap om vilka lagar och regler som gäller.

Eftersom vårt förflutna ägs av alla är syftet med lagskyddet att vi människor gemensamt ska värna om vår kulturmiljö. Att kunna ta del av kulturarvet, som omfattar allt från arkivhandlingar till ortnamn, äldre bebyggelse och fornlämningar, är en lagstadgad rättighet – en slags allemansrätt. Källmaterialet ger oss en förankring bakåt i tiden och värdefull kunskap om livet under äldre tider. Fornlämningarna är viktiga källor till förståelsen av de individer som inte lämnat några skriftliga avtryck. Genom ett hänsynsfullt nyttjande av marken kan vi hjälpas åt att bevara forna tiders avtryck och låta dem fortsätta att påminna oss om våra förfäder – om deras liv och död.

Denna rapport har två syften: att avrapportera de arkeologiska efterundersökningar och återställningar av skadade fornlämningar som skett i länsstyrelsens regi under hösten 2009 samt att synliggöra brott mot kulturminneslagen i Jönköpings län under perioden 2000–2009.

Jenny Ameziane och Anders Kraft
Arkeologer, Länsstyrelsen i Jönköpings län

Innehållsförteckning

Förord	3
Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	7
Målsättningar	8
Metoder	10
Efterundersökningar och återställningar	13
Svenarum 106:1, Vaggeryds kommun	14
Fornlämningen och omgivningarna	14
Skadebild	15
Efterundersökning	15
Återställning	16
Hånger 70:1, Värnamo kommun	17
Fornlämningen och omgivningarna	17
Skadebild	18
Efterundersökning	19
Återställning	20
Villstad 21:1, Gislaveds kommun	21
Fornlämningen och omgivningarna	21
Skadebild	23
Efterundersökning	23
Återställning	25
Ås 66:3, Gislaveds kommun	27
Fornlämningen och omgivningarna	27
Skadebild	27
Efterundersökning	28
Återställning	29
Ås 284:1, Gislaveds kommun	29
Fornlämningen och omgivningarna	29
Skadebild	30
Efterundersökning	31
Återställning	33
Hjärtlanda, Sävsjö kommun	34
Fornlämningen och omgivningarna	34
Värmynderyd — ett jämförande exempel	35
Skadebild	35
Efterundersökning	37
Typindelning.....	37
Anläggningsbeskrivningar.....	38

Röjningsröse 35.....	39
Röjningsröse 133.....	39
Röjningsröse 163.....	40
Diskussion av Hjärtlandas odlingslandskap	41
Konklusion	42
Brott mot kulturminneslagen	44
Nationell brottsbekämpning.....	44
Polisanmäla eller inte?	45
Kulturminnesbrott i Jönköpings län 2000–2009	45
Konklusion.....	50
Praktiska råd.....	51
Referenser.....	53
Tryckta källor	53
Otryckta källor	55
Källor på internet.....	55
Lagar	56
Arkiv	56

Sammanfattning

Under hösten 2009 genomförde Länsstyrelsen i Jönköpings län efterundersökningar och återställningar av fem gravar och gravfält som skadats vid markberedning. Medel för att efterundersöka och återställa dem söktes från Riksantikvarieämbetet eftersom skadeståndskrav av olika anledningar inte kunde processas. Dessutom efterundersöktes en nyupptäckt skadad fossil åker. Den bekostades dock inte av Riksantikvarieämbetets medel utan av skadestånd, men har ändå av praktiska skäl medtagits i rapporten.

Ett av objekten skadades när en bruksväg anlades inom en jordbruksfastighet. De övriga fem har skadats genom skogsbruksåtgärder, som utgör den största andelen begångna kulturarvsbrott, både i länet och i landet i övrigt. Merparten av de skador som åtgärdats har uppkommit i samband med efterarbetet efter stormarna Gudrun och Per. Skogsmaskiner orsakade bitvis svåra skador på kulturarvet vid upparbetning av virke, efterföljande hyggesharvning och återplantering av skog.

Det är viktigt att framtida arkeologer kan återhitta de åtgärdade skadorna om ytterligare undersökningar kommer att utföras på samma fornlämningsobjekt. Detta för att kunna separera recenta störningar från förhistoriska företeelser. Samtliga skador har dokumenterats genom fotografering, beskrivning och inmätning med DGPS (Differential Global Positioning System). De skadade anläggningarna har, så långt det varit möjligt, återställts till det utseende de hade före skadan. Minigrävare och fyrhjulig motorcykel har använts vid röjning och återställning. Naturvetenskapliga analyser har gjorts i några få utvalda kontexter.

Inom varje objekt har en beskrivning gjorts av fornlämningsmiljö, skadebild, efterundersökning och återställning. Under arbetet har stor vikt initialt lagts på röjningsinsatser för att synliggöra både lämningar och skador, som annars doldes av sly och högt gräs. Varje fornlämning har sedan åtgärdats utifrån sina egna förutsättningar.

En viktig slutsats med projektet är att stor vikt bör läggas på förebyggande åtgärder. Informationsinsatser till markägare och yrkesverksamma inom skogsbruket om fornlämningarnas värde, lagskydd, hur man identifierar dem och vilken hänsyn som ska tas, kan minska antalet skador. Media spelar också en viktig roll för att förmedla budskapet till de olika målgrupperna.

Rapporten består av två delar. Den första delen presenterar resultatet från de sex åtgärdade objekten. Den andra delen är en sammanställning och diskussion av de 25 kulturarvsbrott som anmälts i Jönköpings län under perioden 2000–2009.

Inledning

Under 2009 sökte Länsstyrelsen i Jönköpings län bidrag från Riksantikvarieämbetet för att efterundersöka och återställa skadade fornlämningar. Flera av objekten hade länsstyrelsen fått kännedom om genom de omfattande inventeringar och åtgärder av stormskadade fornlämningar som genomfördes runtom i länet efter stormarna Gudrun och Per (Ameziane 2006, Røjder & Sanglert 2006, Røjder 2009, Ameziane et al 2010, Häggström & Lindblad manus). I några fall hade även markägare och entreprenörer anmält skadade fornlämningar till länsstyrelsen.

Bakgrund

Stormarna Gudrun 2005 och Per 2007 ställde till med stor förödelse i södra Sveriges skogsbygder. Efterarbetet med stormarna – upparbetning av stora mängder virke, hyggesharvning och återplantering – ledde till ett ökat tryck på skogsmarken. Det fick till följd att kör-, tryck- och harvskador orsakades på ett antal objekt. Fornlämningarna skadades alltså både direkt av omkullfallna träd och rotvältor och indirekt av skogsmaskiner.

I de fall fornlämningar skadats inkommer vanligen länsstyrelsen med skadeståndsanspråk till den som orsakat skadan. Om ett ärende lämnats till åklagare för vidare utredning, men preskriberats eller lagts ned eftersom uppsåt inte kunnat styrkas har denna möjlighet inte funnits. I sådana fall kan bidrag från Riksantikvarieämbetet sökas för att åtgärda fornlämningarna, vilket gjorts i detta fall.

De objekt som åtgärdats inom ramen för detta projekt bedömdes ha sådana omfattande skador och stora vetenskapliga och pedagogiska värden av sådan karaktär att efterundersökningar och återställningar kunde motiveras. Samtliga skador klassificerades som allvarliga, vilket är den största skadan enligt Riksantikvarieämbetets tregradiga skala. Fält- och rapportarbete utfördes av länsstyrelsens arkeologer.

Riksantikvarieämbetet beslutade 1 september 2009 att tilldela Länsstyrelsen i Jönköpings län medel för att efterundersöka och återställa fem skadade gravmiljöer. En skadad nyupp-täckt fossil åker med röjningsrösen har också efterundersökts men har inte finansierats genom Riksantikvarieämbetets bidrag utan genom skadestånd. Den avrapporteras också inom ramen för denna rapport.

Fornlämningsbegreppet

Fasta fornlämningar skyddas enligt Kulturminneslagen och till dessa räknas lämningar efter människors verksamhet som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna (KML 2 kap. 1 §). Till lämningen hör även en skyddszon, ett så kallat fornlämningsområde, som också omfattas av lagskyddet. Skyddszonens storlek beror på fornlämningens art och landskapssammanhang och fastställs av länsstyrelsen.

Gravar och gravfält

De tydligaste spåren av mänsklig närvaro i det förhistoriska landskapet utgörs av ensamliggande gravar, mindre gravgrupper och gravfält. Det finns många olika typer av gravkonstruktioner. Spridningen av gravar i landskapet ger indikationer på hur den förhistoriska bebyggelsebildens sett ut.

Hällkista är en förhistorisk gravanläggning bestående av en gravkammare med väggar och tak av hällar som bildar formen av en kista. Hällkistan kan omges av en hög, en stensättning eller ett röse. Gravformen hör hemma i den yngre stenålderns sista period, senneolitikum (2300–1800 f.Kr.), eller i äldre bronsålder (1800–1100 f.Kr.). Graven innehåller vanligen en jordfäst individ som fått med sig några få personliga tillhörigheter. Mindre hällkistor, som hör till järnålderns lämningar, kan innehålla en kremation lagd i urna.

Stensättning är en förhistorisk gravanläggning uppbyggd av stenar och med en fyllning som också kan bestå av jord och sand. De kan till exempel vara runda, ovala, kvadratiska eller triangulära och dateras till både brons- och järnålder.

Rest sten är benämning på en förhistorisk gravanläggning markerad av en rest sten. De förekommer vanligen tillsammans med andra gravtyper och kan vara rester efter så kallade stenkretsar, en gravtyp som utgörs av med jämna mellanrum resta eller lagda häll- eller klumpformade stenar. Domarringar hör till denna gravkategori och hör, liksom de resta stenarna, hemma i äldre järnålder (500 f.Kr.–500 e.Kr.).

Hög är en förhistorisk gravanläggning med markerat välvd profil och övertorvad yta, som till större del är uppbyggd av sand eller jord. Högar kan omgärdas av en nedgrävd kantränna och döljer antingen en brandgrav eller en skelettgrav. De hör till den yngre järnålderns landskap (cirka 600–1050 e.Kr.)

Andra typer av lämningar

Fossil åker är ett samlingsnamn för äldre odlingslämningar. Hit hör både övergivna åkrar, röjningsrösen, stensträngar och terrasseringar som bildats genom en lång tids åkerbruk. En del av dessa hör till sentida torplämningar, medan andra kan höra till brons- eller järnålderns odlingslandskap.

Hålväg är en benämning på en äldre färdväg. Den syns som en försänkning i marken och har bildats genom människans rörelser i landskapet. En färdväg kan vara mycket åldersstigen, passera förbi runstenar och gravmonument och knyta samman bygder. Vissa hålvägar är knappt skönjbara medan andra kan vara mycket framträdande.

Målsättningar

Det primära syftet med projektet har varit att efterundersöka och återställa konkreta skador och se till att fornlämningarna bevaras.

Att kunna återhitta åtgärdade skador i framtiden är viktigt. Genom noggrann dokumentation av vilka skador som åtgärdats och hur arbetet utförts, kommer också framtida arkeologer veta omfattningen på de efterundersökningar och återställningar som gjorts och hur dessa påverkat lämningarna. I de fall visuella värden skadats har vi försökt att återge anläggningarnas former, som de såg ut innan skadan uppkom. Syftet med detta var att återge

ett visuellt intryck, öka tillgängligheten och samtidigt underlätta för besökaren att förstå hur platsen sett ut innan skadan uppstod.

För att förhindra att kulturmiljöer skadas måste information om fornlämningarnas lagskydd och vetenskapliga och pedagogiska värden nå ut till markägare, entreprenörer och den breda allmänheten. Genom ett skonsamt jord- och skogsbruk kan myndigheter och enskilda tillsammans verka för att lämningarna bevaras.

Inom projektet har viss tid avsatts för kontakter med media (figur 1). Det har resulterat i att flera lokala medier uppmärksammat projektet: Värnamo Nyheter, Smålandsbygdens Tidning, Finnveden Nu och Lasso i Sveriges Radio P4, vilket bidragit till att öka medvetandet om fornlämningarnas värde på det lokala planet.

En annan viktig faktor för att nå ut med kulturmiljöns värden är ett ökat samarbete mellan företrädare för både jord- och skogsbruk och kulturmiljövård. Det är också viktigt att detta uppmärksammas av ämnesinriktade tidningar och tidskrifter, liksom av myndigheternas egna webbsidor. Bland annat har projektet presenterats i Miljö- och hälsonytt nr 4 2009 och på länsstyrelsens webbsida.



Figur 1. Lokala medier kan nå ut till markägare med information om fornlämningarnas lagskydd. Här pressvisning vid gravfältet i Hånger, Värnamo kommun.

Vid fältarbetet har ofta närboende kommit förbi för att titta och ställa frågor. Ibland har det blivit tillfälle till längre samtal där vi har fått möjlighet att berätta mer om hur vi arbetar och varför. Sådana möten resulterar i ett kollektivt medvetande om platsernas betydelse

som kan ge positiva spin-off-effekter som bygdens skolor, hembygdsföreningar, markägare och allmänhet kan få del av.

Metoder

I projektet har ett flertal metoder använts. Dessa har varierat med de olika platsernas förutsättningar och lämningstyper, vilket beskrivs närmare under de respektive objekten nedan. Vissa metoder, som fotografering, beskrivning och inmätning, har dock tillämpas på samtliga fornlämningar. Fotodokumentation har skett före, under och efter varje moment. Samtliga skador och anläggningsbegränsningar har mätts in med DGPS (figur 2). Inmätningarna är gjorda i RT 90 (Rikets Triangelnät, koordinatnät 1990). Skadade kontexter har undersökts med handverktyg i form av spade, hacka eller skärslev. Anläggningsprofiler har ritats på millimeterpapper. Metalldetektor har endast använts vid ett tillfälle. Efter undersökningarna har anläggningarna – så långt det varit möjligt – återställt till det utseende de hade före skadan. För att få bort rotvältor och åtgärda maskinskador på marken har både minigrävare på 1,8 ton och fyrhjulig motorcykel med vinsch använts (figur 3). Grävmaskinsarbete och delar av röjningen utfördes av Tobias Svensson, Hornsborgs Entreprenad, medan arbete med fyrhjulig motorcykel och merparten av röjningsinsatserna utfördes av Kennert Andersson och John-Eric Gustafsson, Servantic.



Figur 2. Alla skador mättes in, bland annat de körskadade röjningsrösen i Hjärtlanda.



Figur 3. Kennert Andersson, från Servantic, avlägsnar en rotvätta med fyrhjulig motorcykel och vinsch.

Provtagning för vedarts-, ^{14}C - och växtmakrofossilanalys har gjorts i några utvalda kontexter; osteologisk analys har gjorts i ett fall. Vedarten analyserades av Ulf Strucke på UV Mitt i Stockholm, ^{14}C -analysen utfördes av Göran Possnert vid Ångströmlaboratoriet i Uppsala och växtmakrofossilanalysen gjordes av Mats Regnell vid Kvartärgeologiska institutionen, Stockholms universitet. Osteolog Anna Kloo Andersson studerade benmaterialet. Samtliga ^{14}C -analyser är kalibrerade med hjälp av programmet Oxcal v 3.10 Bronk Ramsey (2005).

Använda analysmetoder

^{14}C

Den mest använda dateringsmetoden inom arkeologin är kol-14-analysen. Alla levande organismer tar upp radioaktivitet. Det upphör vid dödsögonblicket och börjar därefter minska; halveringstiden är 5 730 år. Mängden kol-14 i provet jämförs med den mängd som fanns under levnaden. På så vis kan ålder beräknas. Resultatet anges i år utifrån begreppet BP, Before Present, som är ett okalibrerat (ej omräknat) värde. Värdet räknas om med ett så kallat kalibreringsprogram (Oxford Calibration, Oxcal) som ger årtal före (f.Kr.) och efter (e.Kr.) Kristus. Årtalen anges utifrån 1 eller 2 sigma. 1 sigma avser en snävare tidsangivelse med lägre sannolikhet. 2 sigma anger en vidare tidsangivelse med högre sannolikhet. De prover som analyserats och som nämns i rapporten, har fått en löpnummerbeteckning angivet med Ua-, vilket visar att analysen har utförts i Uppsala.

Vedart

Ved från olika träd har olika cellstruktur. Genom studier i mikroskop kan förkolnade träbitar artbestämmas. Vid en kol-14-analys bör helst ved från ett träd med låg egenålder analyseras. Annars är risken stor att dateringen blir missvisande.

Växtmakrofossil

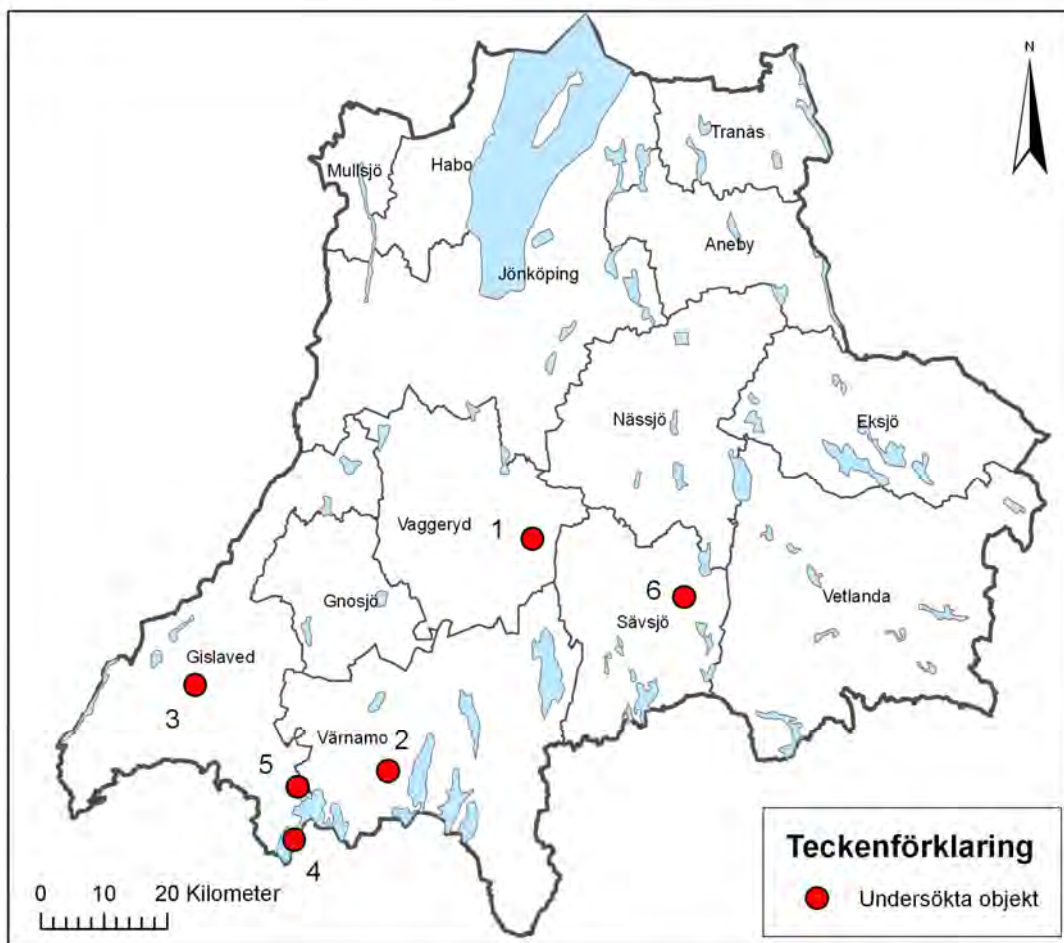
Förkolnat växtmakrofossil kan bevaras i arkeologiska kontexter. Ur literstora jordprover filtreras förkolnat växtmaterial fram och granskas i mikroskop. Fröer och andra växtdelar kan till exempel ge ledtrådar till hur vegetationen sett ut, vad man odlat, vad som medföljt en avliden individ i graven och vad man använt eldstäder till.

Osteologi

Studiet av brända och obrända ben från olika arkeologiska kontexter kan avslöja om de kommer från människa eller djur. Benen kan till exempel berätta om artsammansättningar, avlidna individers ålder, kön, sjukdomar och skador.

Efterundersökningar och återställningar

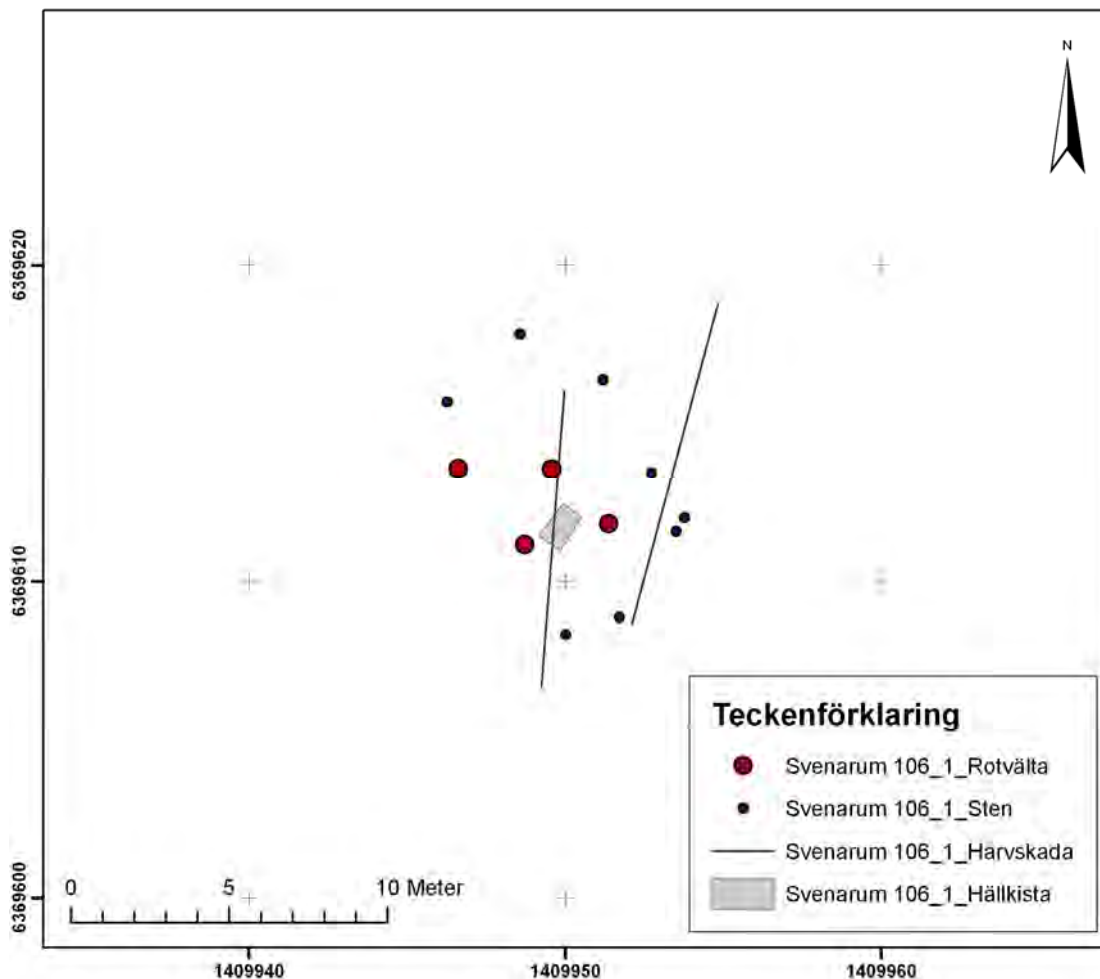
Totalt åtgärdades fem skadade områden med gravmiljöer och en fossil åker inom projektet (figur 4). Skadorna har orsakats genom markberedning i samband med skogsbruksåtgärder och i ett fall genom anläggandet av en privat körväg. Enligt kulturminneslagen är det förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning (KML 2. kap. 6 §).



Figur 4. Undersökta objekt 1. Svenarum 106:1, 2. Hånger 70:1, 3. Villstad 21:1, 4. Ås 66:3, 5. Ås 284:1, 6. Hjärtlanda.

Svenarum 106:1, Vaggeryds kommun

Lämningstyp	Fastighet	Koordinater (x / y)	M ö h (meter över havet)	Åtgärder
Hällkista	Torarp 1:17	6369602 / 1409959 RT 90 2,5 gon väst	180	4 rotvältor, harvspår cirka 9 meter långa, kistkonstruktion



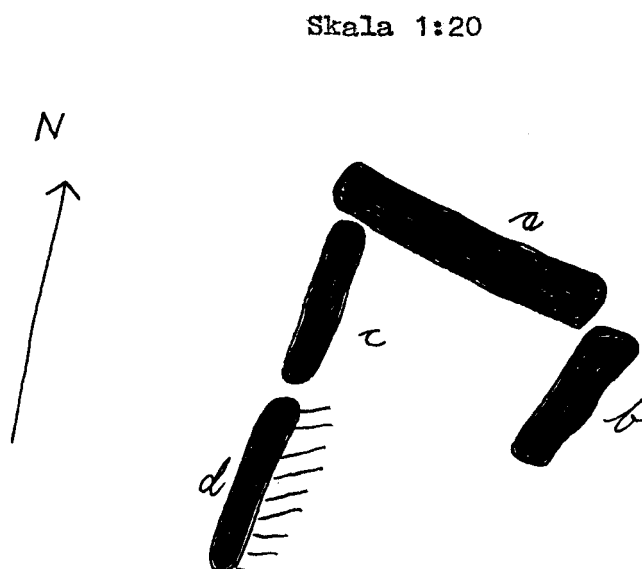
Figur 5. Hällkista med harvskador. Skala 1:200.

Fornlämningen och omgivningarna

Graven ligger på en moränrygg i en sydsluttning cirka 150 meter väster om Härån. I närområdet växer gles barrskog, men runtorn fornlämningen är skogen avverkad och nya granplantor håller på att växa upp. I omgivningarna finns spridd torpbebyggelse, enstaka odlingslämningar och ytterligare två gravmonument med hällkistor (Svenarum 111:1 och 116:2). Hällkistor är för övrigt en fornlämningstyp som lätt skadas av skogsbruket.

Svenarum 106:1 (figur 5) har tidigare beskrivits som en cirka 4 x 5 meter stor och 0,4 meter hög stensättning med en central hällkista. Från 1953 års inventering finns en beskrivning av

hällarnas storlek och en enkel skiss, som visar deras placering (figur 6). I den ursprungliga beskrivningen omnämns fyra hällar som var 0,4–0,7 meter långa och 0,07–0,8 meter breda. De uppstickande, synliga delarna av hällarna var 0,25–0,3 meter höga. Kistkonstruktionen var 0,7 meter bred och minst 1,0 meter lång; den norra gaveln var bevarad, medan den södra gaveln och delar av den sydöstra långsidan saknades.



Figur 6. Hällkistan som den såg ut vid Riksantikvarieämbetets inventering 1953.

Skadebild

Vid stormskadeinventeringen 2005 var fornlämningen svår att återfinna; stora mängder avverkningsrester låg i området och marken runtom fornlämningen var dessutom skadad av hyggesharvning. Vid ett senare återbesök noterades en knäckt häll, som antogs vara resterna efter hällkistan. Tvärs igenom anläggningen, i nord-sydlig riktning, löpte ett 0,8 meter brett, 4,0 meter långt och 0,1–0,3 meter djupt harvspår med nysatta granplantor. I anläggningen satt dessutom fyra rotvältor. Ytterligare ett harvspår låg strax öster om anläggningen.

Efterundersökning

Graven och det närmsta området rensades från ris och sly och därefter rensades stenhällarna fram med hjälp av minigrävare. De fyra rotvältorna togs bort med maskin. Anläggningen dokumenterades genom beskrivning, foto och inmätning med DGPS. Inga arkeologiska fynd påträffades.

Fyra hällar konstaterades ligga på ursprunglig plats (*in situ*). De var delvis täckta av ett påfört lager med knytnävsstora stenar. Ovanpå och i anslutning till dessa påträffades också flera ansamlingar av kol. Dessa var dock inte ens genombrända och måste därför härröra från ett sentida sammanhang. Runtom graven låg stora mängder tegelpannor och enstaka glasbitar. Eftersom kontexten var störd togs inga prover – risken för att de kontaminerats bedömdes vara alltför stor.

Vid efterundersökningen noterades att hällkistan inte låg i en stensättning. Däremot hade man utnyttjat en naturlig förhöjning för konstruktionen. Fyllningen som omgärdade hällkistan utgjordes av morän, med inslag av siltig sand.

Återställning

Graven återställdes med hjälp av minigrävare och handverktyg (figur 7). Granplantor på fornlämningen drogs upp för att hejda återbeskogning och förhindra framtida skador. Det är enligt kulturminneslagen förbjudet att utan tillstånd plantera på en fast fornlämning (KML 2 kap. 6 §). De hällar som bedömdes ha rubbats genom markberedning återbördades till sina ursprungliga platser. Efter återställningen lodfotograferades hällkistan (figur 8). För att synliggöra graven och undvika ytterligare skada markerades den och skyltades (figur 9).



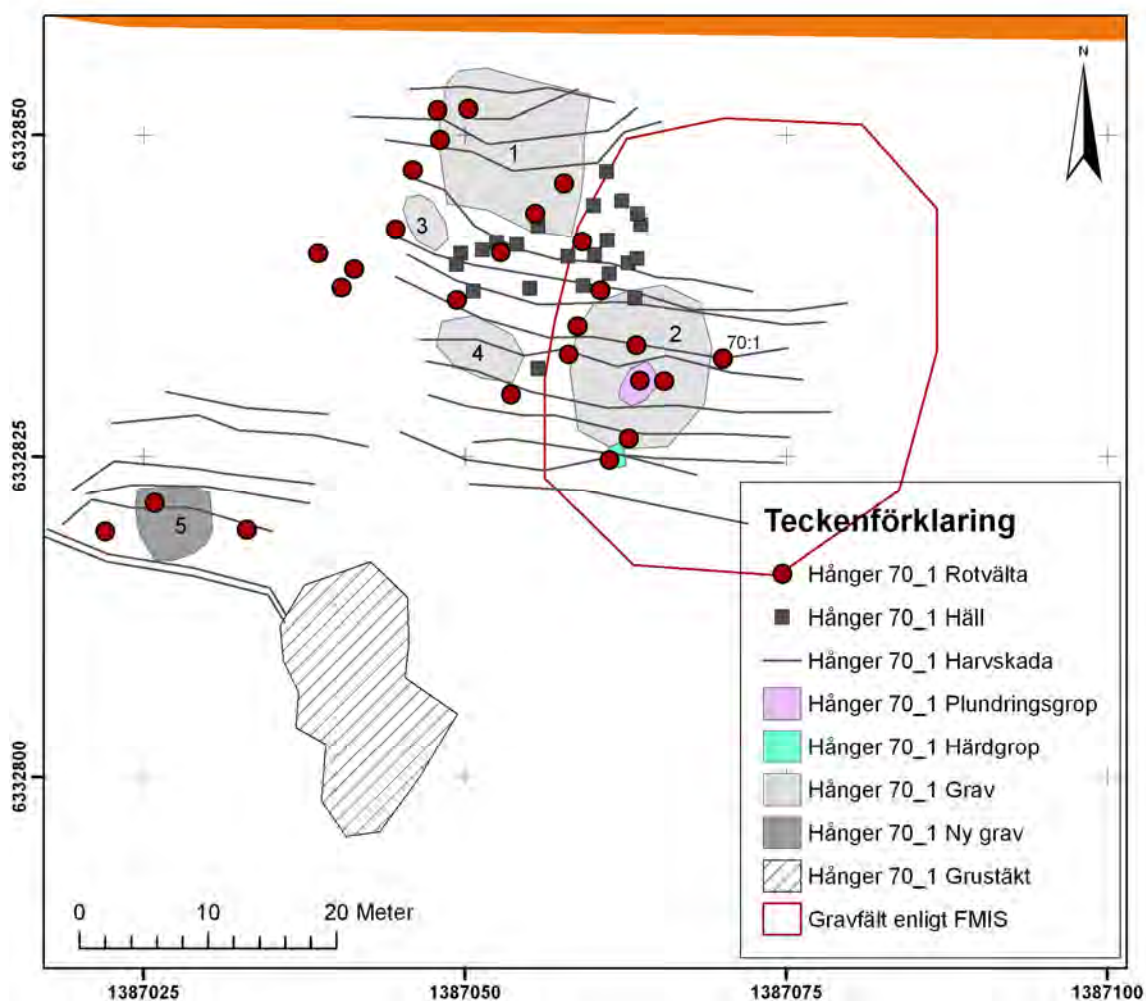
Figur 7–8. Stenarna i kistkonstruktionen avtäcktes och graven återställdes utifrån 1953 års inventering. Arbetet utfördes med hjälp av Tobias Svensson, Hornsborgs Entreprenad. Efter återställningen lodfotograferades hällkistan.



Figur 9. Fornlämningen skyltades och markerades för att undvika framtida skador.

Hånger 70:1, Värnamo kommun

Lämningstyp	Fastighet	Koordinater (x / y)	M ö h	Åtgärder
Gravfält; 4 stensättningar, 17 resta stenar	Norra Brusås 1:5	6332834 / 1387072 RT 90 2,5 gon väst	171	26 rotvältor, Kör- och harvskador, cirka 280 meter långa eller cirka 140 m ² , motsvarande cirka 20 % av gravfältets yta



Figur 10. Gravfältet med fyra stensättningar. I sydväst finns ytterligare en stensättning, grav 5.

Fornlämningen och omgivningarna

Gravfältet Hånger 70:1 (figur 10) är beläget på en svag förhöjning i landskapet, invid huvudvägen upp mot gården Norra Brusås (figur 11). Det har utifrån sitt kommunikativa läge stora pedagogiska värden. Fyra stensättningar och sex resta stenar kända, men vid undersökningen ökade antalet resta stenar till sjutton. Stenarna, som var dolda under grästorven, påträffades med hjälp av markundersökningskäpp och har troligen stått som gravmarkörer.



Figur 11. Gravfältet ligger invid landsvägen.

Vid en mindre omlandsstudie påträffades cirka 25 meter sydväst om gravfältet en tidigare okänd stensättning, cirka 4 meter i diameter och 0,3 meter hög. Inom en radie av 50–150 meter från gravfältet noterades även ett antal spridda röjningsrösen. Omgivningarna domineras av lämningar som milstenar, väghållningsstenar, övergivna torpställen, gravfält med stensättningar och högar, ensamliggande rösen och fossila åkrar. Fornlämningsskildern visar att landskapet hävdades redan under förhistorisk tid. Inlandsisen har också lämnat tydliga spår i närområdet genom jättelika flyttblock, exempelvis de gigantiska skivformade stenblocken **Klovhallarna** cirka 200 meter väster om gravfältet (Hånger 108:1).

Gåsapölen (Hånger 61:1), en mindre vattenspegel som tidigare varit igenlagd men som återigen tagits i bruk, ligger cirka 100 meter väster om gravfältet. Invid denna har fyra hållar lagts på hög. Dessa förefaller vara gravhållar från gravfältet.

Skadebild

Gravfältet uppmärksammades av Jönköpings läns museum 2006 i samband med stormskadeinventering. Vid återställning av stormskador 2007 noterades att gravfältet var kraftigt skadat av markberedning, körskador, 26 rotvältor och granplantor (Häggström & Lindblad manus). Harvskador löpte rakt över ett par av stensättningarna och harven hade även rubbat en del stenar i dessa. Totalt dokumenterades 19 kör- och harvskador som var mellan 0,3 till 0,5 meter breda och omkring 0,15 till 0,3 meter djupa. Skadorna upptog cirka 280 längdmeter eller cirka 140 m², vilket motsvarar cirka 20 % av gravfältets totala yta. Ärendet

polisanmäldes, men avskrevs eftersom uppsåt inte kunde styrkas. Ett jaktorn hade även byggts inom fornlämningsområdet, vilket inte heller är tillåtet.

Efterundersökning

Till en början röjdes gravfältet från sly och ris (figur 12). Alla anläggningar och skador på gravfältet mättes in. Merparten av de 26 rotvältorna plockades bort med minigrävare. Jord och sten från vältorna användes för att återfylla hålrummen.

I en av stensättningarna (grav 2) fanns vad som tidigare tolkats som rester av en hällkista. Invid denna satt två rotvältor som undersöktes och avlägsnades med maskin. Marken runtom rotvältorna torvades av för att skadan skulle kunna avgränsas. Ingenting tydde på att det rörde sig om en hällkista, utan den manslånga stenen har förmodligen varit en rest mittsten i anläggningen.

Under rotvälta 19, belägen i den södra kanten av grav 2, framkom en hårdgrop som delvis försvann in under stensättningens kantkedja. I hårdgropen framkom skörbrända stenar, sot och kol. Prov för vedarts-, ¹⁴C- och växtmakrofossilanalys togs i anläggningen. Den analyserade vedarten bestod av björk, som är ett bra bränsle med relativt högt energivärde. ¹⁴C-analysen (Ua-39075) gav en ålder till 1 716 BP, vilket ger en datering till 250–390 e.Kr. (1 σ) eller 240–410 e.Kr. (2 σ). Analysen visar att härden använts under romersk järnålder, vilket sammanfaller väl med gravformernas generella datering. Inga ytterligare fynd eller konstruktionsdetaljer framkom.



Figur 12. Till höger om bilen hitom vägen skymtar den stora stensättningen, grav 1. I förgrunden syns en omkullfallen rest sten, tidigare tolkad som hällkista, grav 2. Foto från sydost.

Återställning

Anläggningarnas form återskapades så långt det var möjligt till hur de såg ut före skadeverkningarna. Bortplockade rotvältor lades i anslutning till en sentida grustäkt invid gravfältet och i svackorna runt om (figur 13 och 14).

Efter dokumentation jämnades markberedningsspår inom gravfältet ut med grävmaskinens skopa. Kör- och tryckskador mellan gravar var svårast att åtgärda. Jordfyllning kunde inte läggas i körspåren då risk finns att gravar dolda under markytan förstörs eller övertäcks.

De hällar som påträffades rensades fram och mättes in. Efter återställningen lodfotograferades de. Eftersom det är förbjudet att utan tillstånd plantera på fornlämning avlägsnades granplantor ovanpå synliga gravanläggningar för att förhindra framtida skador. Fornlämningen markerades.



Figur 13. Fotot är taget från vägen och visar grav 1 efter röjning och återställning.



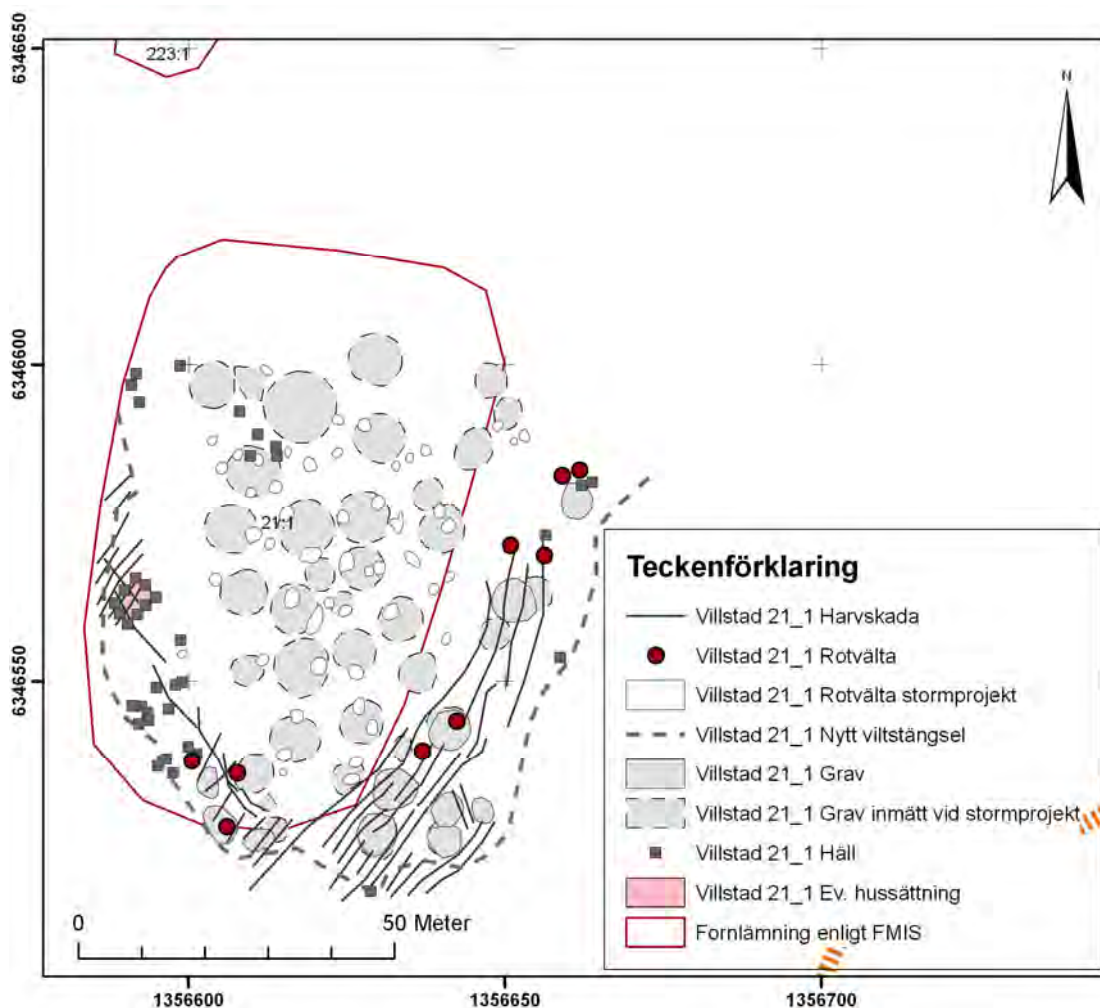
Figur 14. I förgrunden syns grav 2. I bakgrunden syns flera av de hällar som rensades fram. Foto från sydost.

Villstad 21:1, Gislaveds kommun

Lämningstyp	Fastighet	Koordinater (x / y)	M ö h	Åtgärder
Gravfält; 25 högar, 8 stensättningar	Isberga 6:1	6346575 / 1356614 RT 90 2,5 gon väst	185	9 rotvältor Kör-, tryck och harvskador, cirka 520 meter långa eller 260 m ² , motsvarande cirka 5 % av gravfältets yta

Fornlämningen och omgivningarna

Gravfältet är beläget på sydvästsidan av en flackare moränhöjd. Det består av ett trettiootal registrerade gravar: högar och flackare stensättningar (figur 15). Mindre än 50 meter åt nordväst ligger ytterligare ett gravfält med åtta högar (Villstad 223:1). Knappt 200 meter österut har cirka 100 gravar tagits bort i samband med odling under 1800-talet (Villstad 58:1).



Figur 15. Vid återställning av stormskador 2008 upptäcktes även kör- och harvskador. De flesta av markskadorna åtgärdades däremot 2009.

Marken runt om gravarna är gammal åkermark; intill och mellan gravplatserna Villstad 21:1 och 223:1 finns flera stenröjda ytor och en terrasskant. Gravfälten kan ursprungligen ha hängt samman. Mellan ytorna med synliga gravar och det bortplöjda gravfältet Villstad 58:1 är det troligt att rester efter fler gravar finns bevarade under matjordslagret. Sannolikt ska vi se gravfälten i Villstad som delar av ett stort gemensamt bygdegravfält där många av gravarna bortodlats.

Delar av gravfältet var vid återställningstillfället bevuxet med sly (figur 16). Före Gudrun och Per växte cirka 80-årig gallrad granskog i området. Norr om gravfältet växer nu gles ekdominerad lövskog. I slutningen väster om gravfältet ligger flera stora moränblock. Marken, som är något sankare här, har förmodligen använts för bete och fodertäkt tidigare.



Figur 16. De flesta gravhögarna har kanträna, här markerade med streckad linje. Gravarna bortom viltstängslet doldes av sly. För att synliggöra konstruktionsdetaljerna röjdes därför gravarna fram.

Skadebild

Efter upparbetning av stormskadad skog har ett viltstängsel satts upp. Delar av stängslet var uppsatt på gravfältet. Stolpar stod i gravhögar och på ytorna mellan de synliga anläggningarna, där det kan finnas gravar dolda under markytan. På delar av gravfältet hade markberedning och återplantering utförts.

Det resulterade i att sex gravar, sex förmodade gravar (svårbedömda p.g.a. markpåverkan och vegetation) och ytorna mellan dessa skadats. Maskinskadornas djup varierade mellan 0,1 och 0,5 meter och omfattade cirka 520 längdmeter eller 260 m², vilket motsvarar cirka 5 % av gravfältets totala yta.

Flera rotvältor fanns också inom gravfältet. Länsstyrelsen har tidigare genomfört insatser på platsen. I samband med stormskadeprojektet 2008 plockades 27 rotvältor bort (Ameziane et al. 2010).

Efterundersökning

Den skadade delen av gravfältet var bevuxen med cirka 0,5–2,5 meter hög vegetation. Ytan röjdes från sly och gräs med röjsåg. En fyrhjulig motorcykel med vinsch användes för att dra upp rotvältor (figur 17). Enstaka rotvältor satt så hårt fast att de inte gick att avlägsna med motorcykel. De drogs därför upp med minigrävare, som också användes för att samla ihop rishögar och vältor.



Figur 17. Rotvältorna drogs upp med en fyrhjulig motorcykel med vinsch. Kennert Andersson och John-Eric Gustafsson hjälps åt med arbetet.

Efter rensning gjordes en noggrann inventering och inmätning av markskador och rotvältor. Vissa av skadorna torvades av, för att bättre kunna fastställa omfattningen. Skadade anläggningsprofiler rensades fram och dokumenterades genom foto och ritning på millimeterpapper.

I en av gravarna satt en rotvälta (figur 18). Vältan drogs upp med grävmaskin och undersöktes. Underst syntes en 0,05 meter tjock sot- och kollins. Nere i graven syntes bålmonjan, den feta jord som kvarstår efter att en kropp förbränts, samt en del fragmenterade och sköra brända ben. Nere i graven var jorden vattenmättad, vilket förmodligen påverkat bevaringsförhållandena.

Endast en mindre del av brandlagret undersöktes. Det täcktes med jordfyllning och en stenpackning bestående av 0,2–0,45 meter stora stenar. Rotvältan hade orsakat en cirka 2 x 2 meter stor skada. Djupet varierade mellan 0,3 och 0,9 meter beroende på hur rötterna vuxit i graven; de brända benen framkom på det djupaste stället. Benen var så fragmenterade och sköra att de inte kunde analyseras osteologiskt.

Prover för vedart, ^{14}C och växtmakrofossilanalys togs i brandlagret. Vedarten bestod av al som daterades till $1\ 610 \pm 31$ BP, 410–540 e.Kr. (1σ) och 380–540 e.Kr. (2σ) (Ua-39076), alltså folkvandringstid. Dateringen är något tidigare än förväntat eftersom höggravfält vanligen dateras till vendeltid–vikingatid (cirka 600–1050 e.Kr.). Dateringen avspeglar förmodligen anläggandet av gravplatsen medan nyttjandet fortgått under en längre period.



Figur 18. Under en rotvälta framkom ett brandlager med fragmenterade brända ben. Gravens kantränna är markerad med streckad linje.

Några av stenarna i västra delen av gravfältet bildade vad som kan vara en cirka 4 x 6 meter stor rektangulär stenkrets. Dessa dateras generellt till äldre järnålder. Den påminner om de två firsidiga stenkretsar som bland annat undersöktes på ett äldre järnåldersgravfält i Torsvik utanför Jönköping i början av 2000-talet (jfr Nordström 2007:74, 81–82). Inom gravfältet gjordes stickprov med markundersökningskäpp. Ett tjugotal hållar, som kan vara markörer för gravar dolda under mark, samt några enstaka stensättningar lokaliserades på detta vis.

Återställning

Delar av det viltstängsel som avskurit gravfältet monterades ned. Med maskinskopan lossades stolparna och lyftes sedan bort för hand, medan nätet rullades ihop. Viltstängslet flyttades 5–25 meter åt nordost, öster och söder. Med maskinskopan trycktes stolparna ned i marken och nätet spändes upp igen (figur 19).

Maskinskadade gravar återuppbyggdes och markanta körskador inom gravfältet slätades ut med skopan (figur 20). Rotvältor undersöktes, jordfyllning och stenar återbördades medan rotsystemen avlägsnades.

Gravfältet utgör efter flytt av stängsel ett sammanhang och brukas numera som betesmark.



Figur 19. Viltstängslet togs ned och monterades upp igen utanför gravfältet. Stolparna trycktes ned i marken med maskinskopan.



Figur 20. Markskador slätades ut med hjälp av grävmaskin.

Ås 66:3, Gislaveds kommun

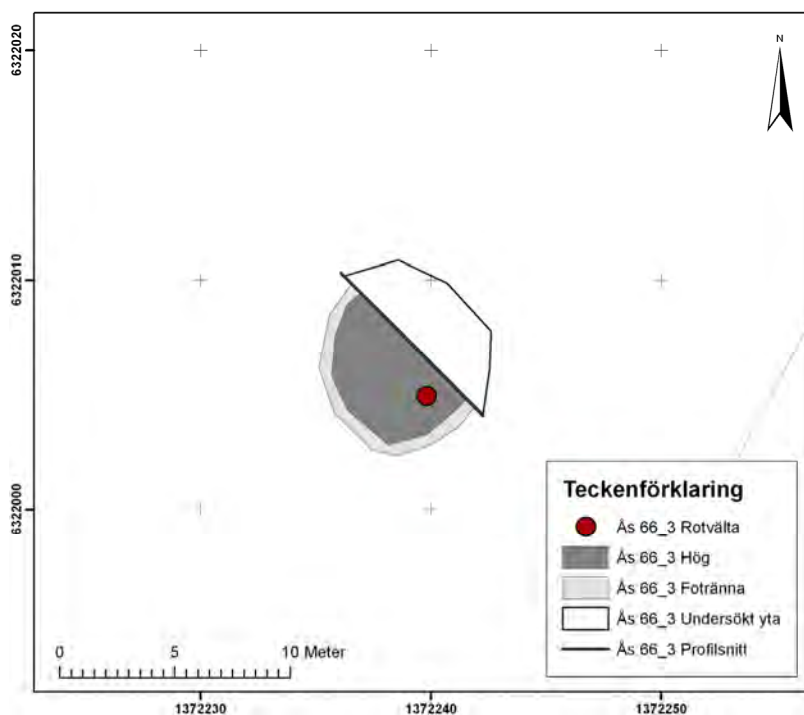
Lämningstyp	Fastighet	Koordinater (x / y)	M ö h	Åtgärder
Hög	Åstorp 1:34	6322013 / 1372253 RT 90 2,5 gon väst	155	1 rotvälta, tryckskada cirka 6,5 meter lång eller 16 m ²

Fornlämningen och omgivningarna

Gravhögen är den östligaste av fem och ligger på ett moränkrön på Byöhalvön i sjön Bolmens norra del. Vegetationen i området består av tall- och grandominerad blandskog. Fornlämningen ligger i en yngre järnåldersbygd invid en kommunikativ farled och har haft ett strategiskt läge. Ås 66 bestod enligt fornminnesregistret av fyra högar, men vid fältbesiktning i samband med stormskadeprojektet 2009 upptäcktes ytterligare en gravhög strax norr om de tidigare registrerade (Ameziane *et al.* 2010). Vid inventeringen 1953 beskrevs högen som 5 meter i diameter och 0,6 meter hög.

Skadebild

Sedan stormarna Gudrun och Per har gravarna undersökts flera gånger (Röjder 2009; Häggström & Lindblad manus; Ameziane *et al.* 2010). I högen Ås 66:3 noterades en rotvälta. Även kör- och tryckskador konstaterades, som orsakats i samband med efterarbetet efter stormarna. Enligt markägaren har dessa förorsakats av inhyrd personal från Polen i samband med markberedning. Trots att markägaren markerat ut gravarna – för att undvika skador – förstördes delar av högen. Rotvälтан hade orsakat en 1,5 x 0,7 meter stor, men ytlig skada. Maskinskadadan var 6,5 meter lång, 2,5 meter bred och 0,5 meter djup, eller cirka 16 m² i omfång. Den berörde gravens nordöstra del med omgivande kanträna (figur 21).



Figur 21. Gravhögen skadades vid markberedning. Den nordöstra delen av graven undersöktes och återställdes. Skala 1:200.

Efterundersökning

Gravhögen röjdes från ris och sly med minigrävare och rotvältan togs bort. Därefter torvades grässvålen av för att fastslå tryckskadans omfattning och karaktär. Skadan hade pressat ned högens jordmantel och blottat delar av en stenpackning. Det skadade partiet rensades fram med hacka ned till den nivå där marken var ostörd (figur 22). Profilen i skadans längdriktning mättes in och dokumenterades med digitalfoto och ritning på millimeterpapper.

Inga fynd framkom, men en del kol noterades i anläggningens övre del. Eftersom kolet i huvudsak återfanns under högens torv- och humusskikt bedömdes det inte vara lämpligt för daterande analyser. Vid rensningsarbetet syntes även kantrännen tydligt som en båge med mörkare humöst material. Innanför denna syntes även delar av ett kärnröse med kantstenar eller en kantkedja med något större stenmaterial än i den övriga packningen. Kantkedjan bestod av 0,3–0,45 meter stora stenar, medan packningen i kärnröset bestod av 0,05–0,2 meter stora stenar.

Jordmanteln under torvskiktet och det humösa skiktet bestod av ljusbrun och grå podsolerad sandblandad silt. Högens storlek reviderades. Diametern uppgick till 7 meter (inklusive kantrännen) medan höjden var 0,5–0,6 meter. Kantrännen, som var 0,3–0,5 meter bred och 0,1 meter djup, var delvis förstörd. Kolbitar hittades i och intill denna, men det humösa inslaget talar för att det var rester av naturligt inblandad kol, utan koppling till graven. Högens inre konstruktionsdetaljer hade endast fått mindre skador. Ingen gravgömma påträffades.



Figur 22. Under torv- och matjordslager syntes ljusare fyllning. Innanför kantrännen, markerad med streckad linje, skymtar det underliggande kärnröset.



Figur 23. Graven efter återställning.

Återställning

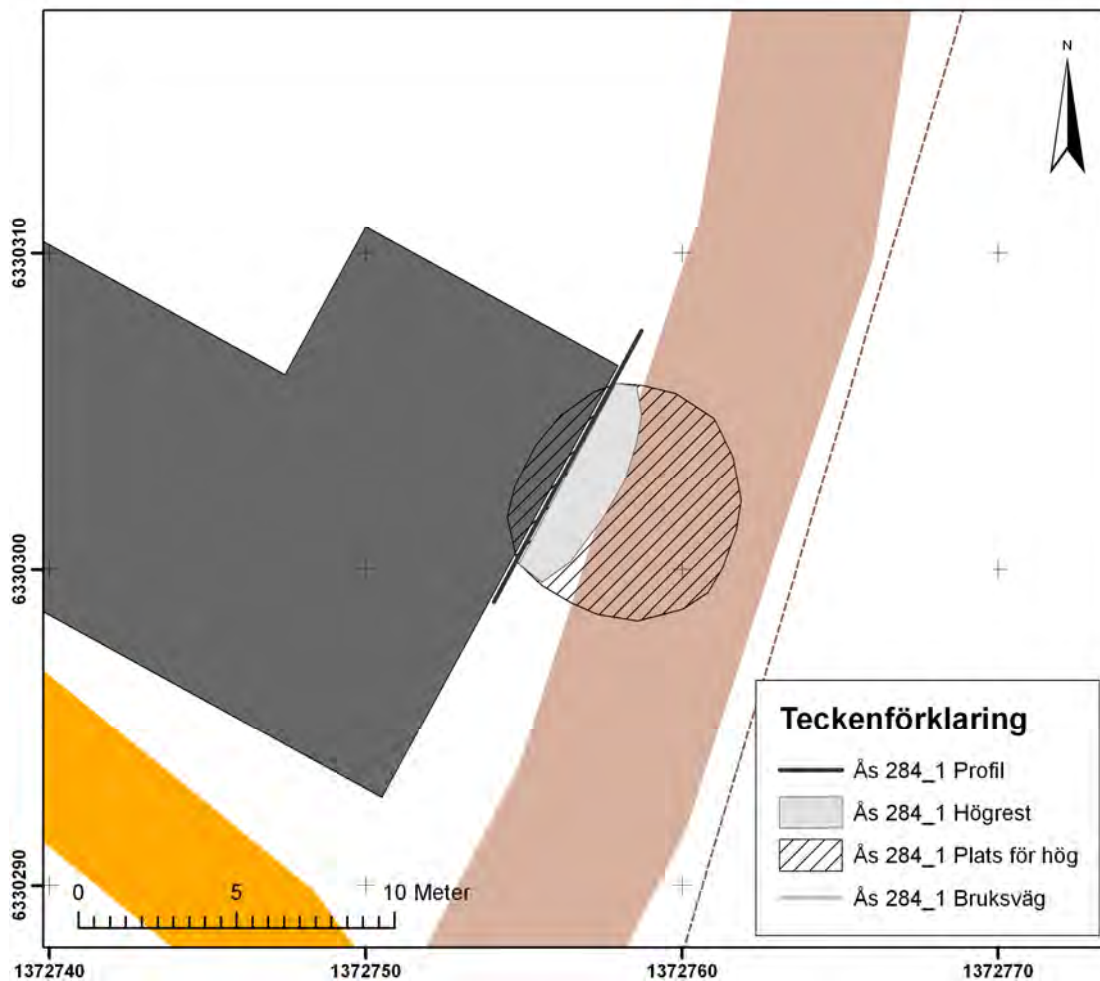
Gravhögen och kantrännan återskapades med grävmaskin och handredskap. Syftet var att reparera skadan och återge gravens form så noggrant som möjligt. Kantrännan reparerades och återskapades i de partier där den skadats. Ett torvskikt av mossa och gräs lades sedan ovanpå den återskapade jordmanteln. Genom åtgärden har gravhögen blivit mer synlig i terrängen och fått ett tydligare pedagogiskt värde (figur 23).

Ås 284:1, Gislaveds kommun

Lämningstyp	Fastighet	Koordinater (x / y)	M ö h	Åtgärder
Hög	Svanaholm 1:1	6330297 / 1372760 RT 90 2,5 gon väst	155	Cirka 10 m ² av en hög undersöktes och togs bort

Fornlämningen och omgivningarna

Ås 284:1 (figur 24) var ursprungligen registrerad som en gravhög, 7 meter i diameter och 1,2 meter hög med talrika stenar i ytan. Den ligger i ett välhävdat järnålderslandskap som idag till stora delar utgörs av jordbruksmark. Inom 50–100 meter finns flera järnåldersgravfält med högar, stensättningar och resta stenar. I närmiljön finns också flera torplämningar, fossila åkrar och stenåldersboplatser.



Figur 24. Endast en mindre del av gravhögen var bevarad. En väg och en ladugård hade skadat högen. Skala 1:200.

Skadebild

Gravhögen ligger invid en körväg som löper in mot fastigheten Svanaholm (figur 25). Under årens lopp har högen skadats svårt; i samband med breddning av körvägen togs stora delar av graven bort. Den dåvarande markägaren hittade då, enligt Fornminnesregistret, kolrester och ett dräktspänne som nu är förkommet. Skadan uppmärksammades i samband med en ansökan till länsstyrelsens landsbygdsavdelning. Ärendet polisanmälades, men fastigheten har sedermera sålts och polisen har avskrivit ärendet.

Vid en besiktning i området i augusti 2009 konstaterades att endast en mycket liten del av gravhögen fanns kvar. Den nuvarande markägaren har inte skadat lämningen, utan samtliga skador har orsakats av tidigare markägare. Eftersom fornlämningens status endast existerar på pappret beslutades att återstoden av den skadade högen skulle efterundersökas, dokumenteras och grävas bort.



Figur 25. Resterna efter gravhögen syns till vänster om körvägen intill ladugården.

Efterundersökning

Gravhögen antogs till en början vara belägen öster om grusvägen mitt emot ladugården. Metalldetektor användes för att utreda om det fanns några metallfynd i marken, men det enda som påträffades var rostiga spikar och taggtråd. Ett schakt drogs med minigrävare i öst-västlig riktning, tvärs över den höglignande formationen. Det visade sig vara en naturlig moränkulle som byggts på med stenar och fyllnadsmassor och inte en rest av själva graven. Den ursprungliga gravhögen låg istället på västra sidan om grusvägen och försvann delvis in under ladugårdens tillbyggnad.



Figur 26. Delar av profilväggen togs bort med grävmaskin.

Den återstående delen av gravhögen torvades av med maskin. Därefter grävdes anläggningen fram för hand och en profilvägg rensades upp. Profilen ritades på millimeterpapper och fotograferades (figur 26–28). Under grästorven vidtog ett matjordslager med humös silt och enstaka stenar som var cirka 0,25–0,4 meter stora (lager 2). Eventuellt var delar av dessa sekundärt påförda. Under matjorden vidtog en del av högkonstruktionen med brun siltig sand, inslag av kol och stenar i storleken 0,1–0,5 meter (lager 3). Även det underliggande lagret utgjordes av högfyllning, fast detta bestod av brungul sand med inslag av kol och enstaka stenar (lager 4). Här framkom också en rundoval sten, cirka 0,1 x 0,08 meter stor, med slipad yta som kan ha använts som malsten. Enligt markägaren saknas rundade stenar helt i området, vilket ytterligare talar för att stenen förts dit av en specifik anledning. I gravhögen påträffades också ett tjugotal bitar kvarts, en vitgnistrande sten som ibland förekommer i gravsammanhang. Denna sedvänja tycks dock framför allt vara förknippad med den äldre järnålderns gravskick (jfr Gustavsson & Nilsson 2007:84–89, Häggström *et al* 2004:111).



Figur 27. Markägarens barnbarn Rasmus hjälpte till att rensa fram profilväggen.

I gravhögens undre lager (lager 4) togs tre kolprov för vedarts- och ^{14}C -analys. Kolprov 1, av björk, gav en BP-ålder till $1\ 778 \pm 32$, vilket innebär 180–330 e.Kr. (1σ) och 130–340 e.Kr. (2σ) (Ua-39077). Kolprov 2, av al, gav en BP-ålder till $1\ 841 \pm 32$ BP som ger 130–220 e.Kr. (1σ) och 80–250 e.Kr. (2σ) (Ua-39078). Det tredje kolprovet, bestod av *salix sp* (vide), och gav kalibrerade värden på 780–550 f.Kr. (1σ) och 790–520 f.Kr. (2σ) (Ua-39079). Kolprov 4 utgjordes av bränt ben från dumpmassor tolkade som bortschaktat material från gravhögen. Analysen daterade benet till 153 ± 34 BP, kalibrerat till 1660–1950 e.Kr. (1σ) och 1660–1960 e.Kr. (2σ) (Ua-39080). Provet utgörs alltså av recent ben, troligen från djur.



Figur 28. I profilen syntes delar av det kärnröse som en gång täckt en central gravläggning.

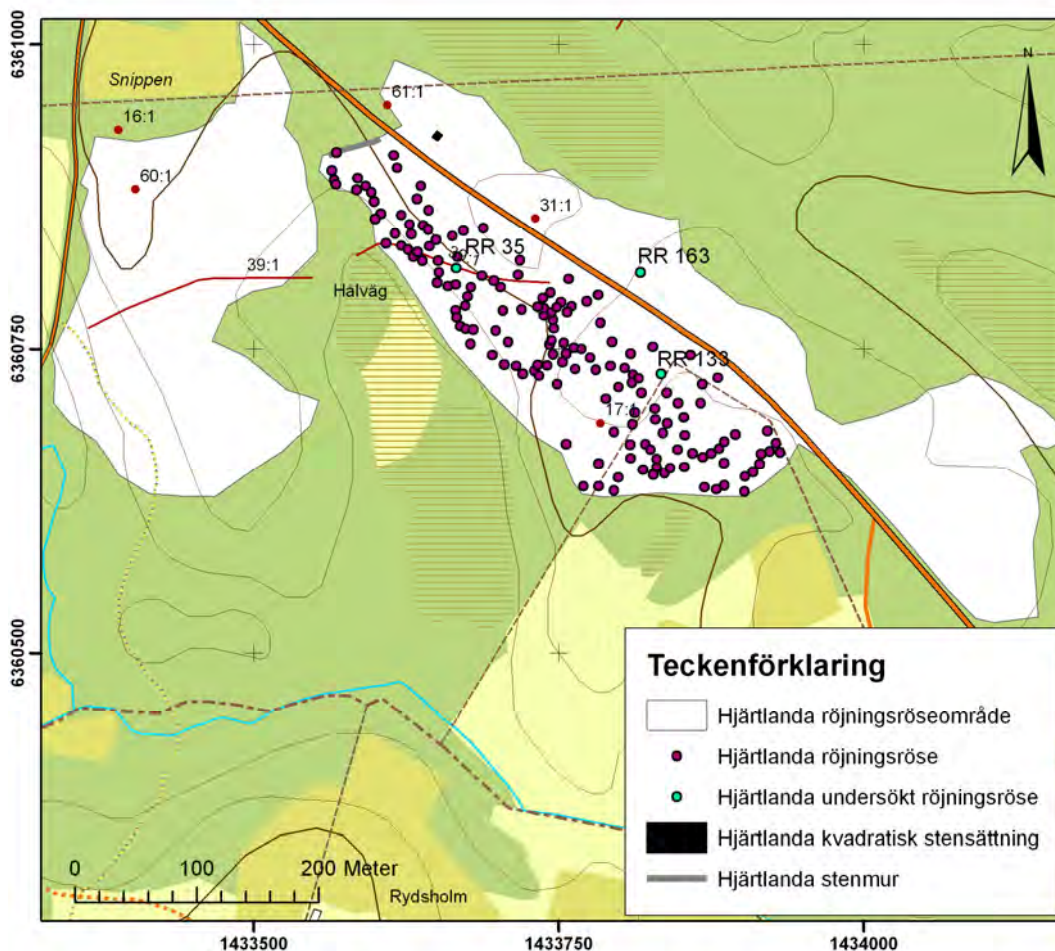
Två av proverna gav samstämmiga dateringar till romersk järnålder (Kr. f.–400 e.Kr.). Den mindre diskrepansen mellan dem kan ha med trädens egenålder att göra. Det tredje provet däremot visar på aktivitet under bronsåldern. Vilken typ av aktivitet det rör sig om är där-
emot osäkert. Det kan vara boplats- eller gravrelaterat. Om gravens anläggning kan kopplas till bronsåldern kan graven ha återanvänts för återbegravning eller ceremonier under romersk järnålder. Dateringarna ger en tidigare etablering av gravarna i området än beräknat. Antagandet att gravmiljöerna i närområdet är från vendel- och vikingatid kan därmed revideras.

Återställning

Det ursprungliga syftet var att gräva bort återstoden av anläggningen, men eftersom en liten del av gravhögen fortsatte in under den befintliga ladugårdsbyggnaden var det praktiskt ogenomförbart. En mindre del av anläggningen kommer därför att förbli outgrävd. Bedömningen i fält var dock att endast en mycket liten del av högens ena kant återstår. Efter åtgärden återfylldes slänten upp mot ladugårdsbyggnaden och vägbanan återställdes. I och med att gravhögen efterundersökts och dokumenterats tas objektets fornlämningsstatus bort.

Hjärtlanda, Sävsjö kommun

Lämningstyp	Fastighet	Koordinater (x / y)	M ö h	Åtgärder
Fossil åker, nyupptäckt Hålväg (Hjärtlanda 39:1)	Hjärtlanda 1:1 och 1:2	6360650 / 1433815 RT 90 2,5 gon väst	245–255	Kartering, arkeologisk undersökning av tre röjningsrösen



Figur 29. Inom röjningsröseområdena finns över 500 röjningsrösen. I närområdet finns också fyra gravar. Röjningsrösen sydväst om vägen karterades och beskrevs översiktligt. Skala 1:5 000.

Fornlämningen och omgivningarna

Den fossila åkern utgörs av två röjningsröseområden belägna 3 kilometer sydost om Sävsjö. Det största området är cirka 450–600 meter långt, 120–200 meter brett och delas av Skepperstadsvägen. Det mindre området ligger något västerut, är cirka 380 meter långt och 110–220 meter brett. Uppskattningsvis finns det cirka 500–600 röjningsrösen totalt inom de båda områdena (figur 29).

Tidigare var området bevuxet med äldre granskog. Efter stormarna har området återplanterats (figur 30). Röjningsröseområdena ligger både i en sydvästsluttning och på en flackare

avsats i landskapet. Flera våtmarksområden avgränsar lämningarna. Jordarten består av morän som innehåller alla kornfraktioner, från lerpartiklar till block.

Omgivningarna präglas av sentida torplämningar samt kvadratiska och runda stensättningar från äldre järnålder. Sammanlagt ligger tre rösen, sju stensättningar och ett gravfält med högar och stensättningar inom 1 kilometer från röjningsröseområdena. Tre stensättningar – Hjärtlanda 16:1, Hjärtlanda 17:1 och en nyupptäckt kvadratisk stensättning – ligger dessutom inom eller i anslutning till de nyupptäckta röjningsröseområdena.

Den kvadratiska stensättningen Hjärtlanda 31:1 undersöktes 1970 då Skepperstadsvägen byggdes. Ingen gravgömma framkom, men under stenpackningen påträffades en sotfläck och ett stolphål (Rex Andersson arkivrapport). Huvuddelen av länets undersökta kvadratiska stensättningar har varit fyndtomma, medan enstaka har innehållit fyndrika gravläggningar (jfr Engman & Nordström 2001).

Värmundryd — ett jämförande exempel

I slutet av 1990-talet undersökte Jönköpings läns museum ett område med fossil åkermark i Värmundryd i Vetlanda kommun. I området fanns 310 röjningsrösen och mitt bland dessa låg också en kvadratisk stensättning från äldre järnålder, som var delvis dold under påförd odlingssten. I graven framkom 110 bärnstenspärlor, fibula, nål och en ring av brons samt en järnkniv, keramik, slagg och brända djurben. Gravens placering i landskapet kan markera forntida ägoförhållanden (Engman & Nordström 2001).

Röjningsrösen i Värmundryd var av skiftande storlek, 2–8 meter i diameter och 0,2–0,6 meter höga. Dateringar antyder att odlingen förmodligen påbörjades i begränsad omfattning redan under yngre bronsålder. En nyetablering av odlingen ägde rum under äldre järnålder, med ett kontinuitetsbrott i övergången till yngre järnålder. Odlingen återupptogs sedan under tidig medeltid och fortsatte fram i historisk tid (Engman & Nordström 2001).

Exemplet Värmundryd visar att flera olika odlingsfaser kan spåras i ett röjningsröseområde och att rika gravar kan finnas bland röjningsrösen. I Hjärtlanda har det redan kunnat konstateras att det finns flera förhistoriska gravar inom röjningsröseområdena. Fornlämningssmiljön talar för att odlingen har sina rötter i äldre järnålder.

Skadebild

I samband med markberedning skadades på de tidigare oregistrerade röjningsröseområdena. Skadan anmäldes till Länsstyrelsen i Jönköpings län, efter att en privatperson uppmärksammat skadegörelsen. Merparten av röjningsrösen var skadade av hyggesharvning, tryckskador och körspår (figur 31). Både röjningsrösen och odlingsytorna mellan dessa hade skadats i en sådan omfattning att åtgärder inte kunde motiveras. Dessutom var cirka 250 meter av den östra delen av halvvägen Hjärtlanda 39:1 utplånad.



Figur 30. Översiktbild över röjningsröseområdet, som skadats av skogsbruksmaskiner.

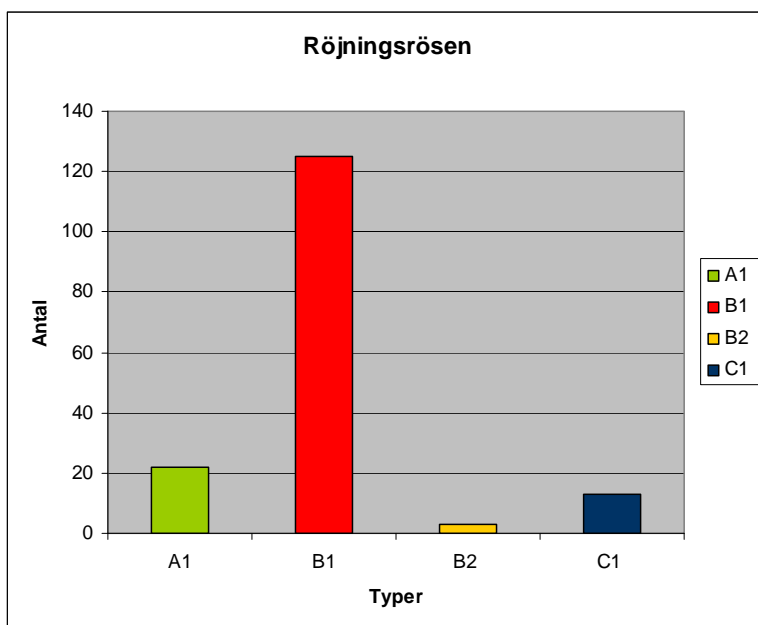


Figur 31. Markberedning har orsakat stora skador på både röjningsrösen och omgivande mark.

Efterundersökning

Vid efterundersökningen mättes röjningsröseområdenas begränsning in. Endast röjningsrösen sydväst om Skepperstadsvägen karterades, totalt 163 röjningsrösen.

Vid inmätningen upptäcktes också en kvadratisk stensättning på den nordöstra sidan om Skepperstadsvägen. Graven är cirka 6 x 6 meter stor och 0,4–0,5 meter hög. Hörnstenarna är 0,3–0,6 meter stora och är större än övriga stenar i konstruktionen.



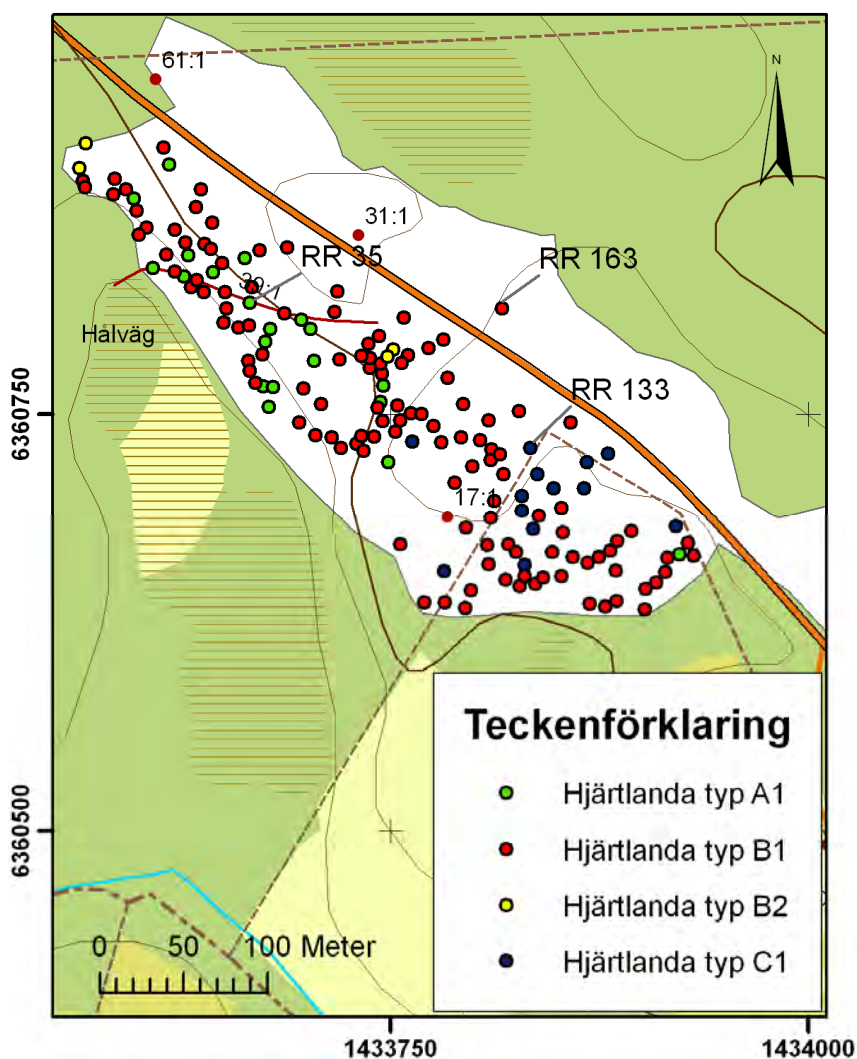
Figur 32. Röjningsrösen bedömdes utifrån profilform och om de var övertorvade eller inte. A= flack och nedsjunkna, B = flack till välvd, C = uttalat välvd. 1 = övertorvad, 2 = ej övertorvad. Fyra kategorier av röjningsrösen noterades: A1, B1, B2 och C1.

TYPINDELNING

Röjningsrösen beskrevs utifrån en mall framtagen av Riksantikvarieämbetet (UV, arkeologiska uppdragsverksamheten). Syftet är att förstå den generella markanvändningen utifrån röjningsrösenas form.

Indelningen ger en överblick i variationen hos röjningsrösen och kan indikera olika brukningsfaser. En generell uppfattning är att flacka nedsjunkna röjningsrösen representerar äldre faser, förhistoriska eller medeltida, och att de mer välvda representerar yngre faser som sentida torpetableringar (Westin 2006:15ff). Undersökningar av fossila åkrar har dock visat att det är svårt att tidsbestämma dessa enbart utifrån okulära bedömningar (se Lagerås et al. 2000).

Typindelning av röjningsrösen i Hjärtlanda baserades på profilform och övertorvningsgrad. Typ A är flacka och nedsjunkna, B flacka till välvda och C uttalat välvda. Siffran 1 innebär övertorvning medan siffran 2 innebär att övertorvning saknas. Fyra olika typer noterades: A1, B1, B2 och C1. De flesta röjningsrösen är av typen B1 och förekommer över hela ytan (se figur 32). Typ C1 finns mestadels i områdets södra del, medan A1 framför allt förekommer i den nordvästra delen (figur 33).



Figur 33. Kartan visar de olika typerna av röjningsrösen. Skala 1:5 000.

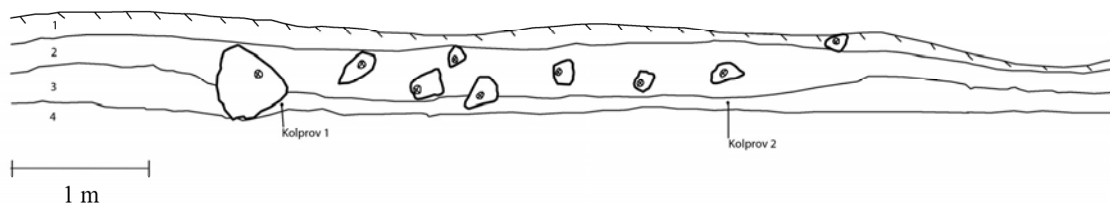
ANLÄGGNINGSBESKRIVNINGAR

De karterade röjningsrösen är 3–7 meter i diameter och 0,2–0,5 meter höga. Stenarna är 0,05–0,9 meter stora. De flesta röjningsrösen är runda, medan enstaka är ovala och oregelbundna. De flesta är skadade av skogsmaskiner och ett fåtal av rotvältor. Flera röjningsrösen är uppbyggda kring större markfasta block.

Röjningsrösen RR 35, 133 och 163 undersöktes med grävmaskin. Profilerna handrensades, fotograferades och ritades. Endast större stenar är inritade, medan övrig stenfyllning syns på foton (figur 36 och 38). Prover för vedarts- och ¹⁴C-analys togs.

RÖJNINGSRÖSE 35

Typ	Form	Storlek	Höjd	Stenstorlek
A1	Oval	5 x 7 meter	0,2 meter	0,05–0,5 meter

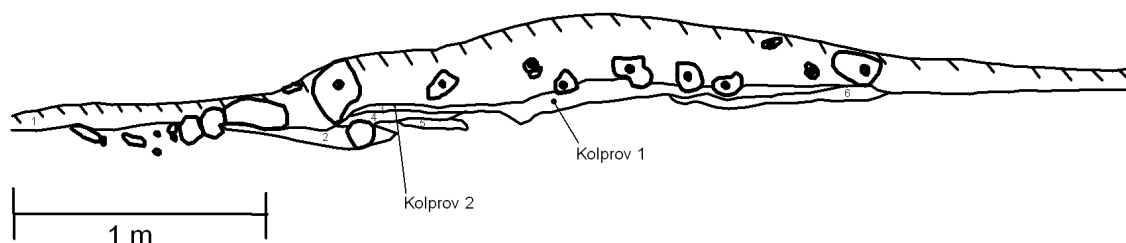


Figur 34. Profilritning röjningsröse RR 35, med enstaka stenar inritade. Lager 1 torv, lager 2 mörkbrun silt med inslag av kol, lager 3 ljusbrun silt med inslag av kol. Lager 3 tolkad som äldre odlingshorizont. Underlaget utgörs av siltinglera.

Röjningsrösen typ A definieras generellt som äldre, det vill säga förhistoriska–medeltida. Träkolsprover för ^{14}C -analys togs i lager 3 (se figur 34). Lagret tolkades som spår av en röjningsfas med avbränning av markvegetation som sedan odlats. Kolprov 1 togs under ett större stenblock och bestod av al, som gav dateringen 3306 ± 33 år BP, kalibrerat till 1620–1525 f.Kr. (1σ) och 1680–1500 f.Kr. (2σ) (Ua-39069). Dateringarna indikerar en röjningsfas under tidig bronsålder. Kolprov 2 bestod av tall och daterades till 653 ± 32 år BP, kalibrerat till 1285–1390 e.Kr. (1σ) och 1270–1400 e.Kr. (2σ) (Ua-39070), det vill säga medeltid.

RÖJNINGSRÖSE 133

Typ	Form	Storlek	Höjd	Stenstorlek
C1	Rund	6 meter	0,4 meter	0,05–0,5 meter



Figur 35. Profilritning röjningsröse RR 133, med enstaka stenar inritade. Lager 1 torv, lager 2 brun silt, lager 3 grå silt med inslag av kol, lager 4 ljusbrun sandig silt, lager 5 gråbrun sandig silt med inslag av kol, lager 6 brun silt. Lager 2 och 6 tolkades som äldre odlingsyta. Underlaget utgörs av siltinglera.

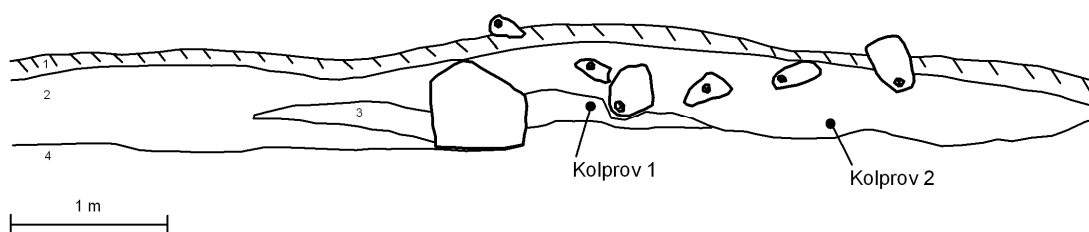
Röjningsrösen typ C hänförs generellt till efterreformatorisk tid (cirka 1525 e.Kr). Två träkolsprover för ^{14}C -analys togs i lager 3 som tolkades som ett äldre odlingslager med ett röjbränt markytskikt (se figur 35). Prov 1 bestod av björk och daterades till 1702 ± 31 BP, kalibrerat till 260–400 e.Kr. (1σ) och 250–420 e.Kr. (2σ) (Ua-39071). Prov 2 bestod av al och daterades till 1798 ± 32 BP, kalibrerat till 130–260 e.Kr. (1σ) och 120–330 e.Kr. (2σ) (Ua-39072). Proverna tidsbestämdes till romersk järnålder.



Figur 36. Röjningsröset RR 133 i profil.

RÖJNINGSRÖSE 163

Typ	Form	Storlek	Höjd	Stenstorlek
B1	Rund	4 meter	0,3 meter	0,05–0,9 meter



Figur 37. Profilirtning av röjningsröse RR 163, med enstaka stenar inritade. Lager 1 torv, lager 2 gråbrun silt med enstaka stenar 0,05–0,15 meter stora, lager 3 grå silt med inslag av grus. Lager 2 tolkades som äldre odlingsyta. Underlaget utgjordes av siltig lera.

Röjningsrösen typ B förekommer både under förhistorisk och under historisk tid. Prov för ^{14}C -analys togs i lager 2 och 3, ett äldre odlingslager med underliggande marknivå. Kolprov 1 (lager 3) bestod av tall och daterades till $7\,295 \pm 46$ BP, kalibrerat till 6 220–6 100 f.Kr. (1 σ) och 6 240–6 050 f.Kr. (2 σ) (Ua-39073), det vill säga jägarstenålder, men representerar sannolikt inte mesolitisk odling utan en skogsbrand. Kolprov 2 (lager 2) bestod av lind och daterades till 1850 ± 30 BP, kalibrerat till 125–215 e.Kr. (1 σ) och 80–240 e.Kr. (2 σ) (Ua-39074), det vill säga romersk järnålder.



Figur 38. Röjningsröset RR 163 i profil.

DISKUSSION AV HJÄRTLANDAS ODLINGSLANDSKAP

Cirka 20 flacka, övertorvade röjningsrösen (A1) karterades. De låg i en sydvästsluttning ned mot en våtmark. Kol från ett äldre odlingslager daterades till tidig bronsålder. Det indikerar en tidig röjningsfas i området, möjligen för bete.

Flacka till svagt välvda övertorvade röjningsrösen (B1) dominerar inom den detaljkarterade ytan, totalt cirka 120 stycken. De förekommer på plataer, åsar och slänter. Röjningsröse 35, som var av typ B1, daterades till romersk järnålder.

Ett uttalat välvt röjningsröse (C1) daterades till romersk järnålder. Denna typ förekommer i en svacka i sydöst och har formmässiga likheter med en större närliggande stensättning, som också troligen är från äldre järnålder. Likheter i form mellan röjningsrösen och närlig-

gande gravar har bland annat studerats i Kronobergs län. Röjningsrösenas form har kopplats till gravsymbolik och i vissa fall har de visat sig vara gravar (jfr Kraft 2006; Högrell 2002; Kaliff 1999; Svanberg 2000).

Vid datering av fossila åkrar måste man ta hänsyn till flera källkritiska aspekter. Vad representerar det daterade kolet – en odlingsfas, svedjeröjning eller en skogsbrand? En plats kan ha använts vid olika tillfällen under förhistorisk–historisk tid i kortare eller längre perioder. För att skilja kortare, tillfälliga aktiviteter från mer omfattande odling, och för att förstå odlingens kronologi i ett område, är det nödvändigt med större serier av daterande analyser som i exemplet Värmlanderyd.

Dateringarna från Hjärtlanda indikerar odling under äldre järnålder, men förmodligen öppnades marken upp för bete redan under bronsåldern. Odlingen återupptogs sedan under medeltid. I närområdet finns flera sentida torplämningar och stenmurar, vilket tyder på att delar av den fossila åkern även brukades fram i historisk tid.

För att få ett bättre dateringsunderlag och mer tillförlitliga dateringssekvenser krävs dock ett större antal prover (Vestbö-Franzén 1997:197). Risken är annars att man drar för stora slutsatser utifrån för få dateringar. Antagandet att nedsjunkna röjningsrösen representerar förhistoriskt–medeltida åkerbruk och att toppiga röjningsrösen representerar sentida faser är svårt att verifiera. Röjningsrösen kan ha byggts på under flera omgångar och ändrat karaktär. Därför är det svårt att datera röjningsrösen enbart utifrån form. Kompletterande analyser som till exempel pollenprover kan ge en mer nyanserad bild av odlingslandskapets historia.

I det karterade området finns en halv väg, men delar av den är uttraderad. Den passerar i närheten av flera förhistoriska gravar genom det fossila åkerlandskapet. Hålvägen måste ses i relation till omgivningarna. Den kan ha varit en kommunikationsled redan i det äldre järnålderslandskapet och relaterar till gravmiljöer, odlings- och betesmark.

KONKLUSION

I projektet åtgärdades sex skadade fornlämningsobjekt: fem gravmiljöer och en fossil åker. Skadorna uppkom genom skogsbruksåtgärder efter stormar samt i ett fall av ett vägbygge. Det primära syftet var att återställa skadorna så att lämningarna kan bevaras; form och storlek återställdes i möjligaste mån som de såg ut före skadorna. Både markberedningsskador och enstaka rotvältor åtgärdades. Skadorna lokaliserades, dokumenterades och karaktäriserades. Skadornas omfattning styrde insatserna. Samtliga fornlämningar var överväxta av gräs och sly. Vissa av dem var också skadade av rotvältor och övertäckta av ris. Röjning har därför varit nödvändigt.

Ytterligare ett syfte var att få fram ny kunskap om de olika lämningarna, bland annat genom enstaka prover. Resultatet visar generellt äldre dateringar än vad som ursprungligen antogs. Till exempel har flera av gravmiljöerna (Villstad 21:1, Ås 284:1) ansetts vara vikingatida, men de har visat sig ha sitt ursprung i äldre järnålder. Återställningsarbetet har bidragit till ökad kunskap om de enskilda objekten.

Resultatet av en återställning kan påverka uppfattningen av en fornlämning. Därför bör så små ingrepp som möjligt utföras i samband med restaurering av skador. Arkeologer måste vid en kommande arkeologisk undersökning kunna separera skador från fornlämningarnas konstruktionsdetaljer. Dokumentationen har därför skett genom inmätningar, ritningar och beskrivningar och arkiverats på Jönköpings läns museum.

Stormfällan är begränsade i storlek och förhållandevis enkla att åtgärda. Att återställa markberedningsskador är däremot ofta komplicerat. När det gäller fossila åkrar omfattar de ofta flera hektar. Markberedda fossila åkrar tar därför oftast omotiverat mycket tid och resurser i anspråk att återställa. Om en fossil åker är av äldre karaktär klassas den som fast fornlämning och omfattas av kulturminneslagen (KML). Gravmiljöer brukar däremot inte täcka lika stora ytor. De klassas dessutom alltid som fasta fornlämningar enligt kulturminneslagen. Gravar är högprioriterade lämningar och åtgärder är i regel motiverade, även om skadorna är omfattande.

För att minska riskerna att fornlämningar i skogsmark skadas är det viktigt att både markägare och yrkesverksamma inom skogsbruket får kunskap om skogens kulturarv. Förebyggande arbete är en förutsättning för att forn- och kulturlämningar i skogsmark ska kunna bevaras.

Brott mot kulturminneslagen

Kulturarvet har en stark ställning i svensk lagstiftning och är den äldsta fornminneslagen i världen (1666). Lagen kom till under stormaktstiden, och syftet var ren propaganda – att förmedla en bild av landet som en nation full av ärorika monument från svunna tider. Idag innefattar kulturarvsbegreppet allt från fornlämningar, fornfynd, skeppsvrak, äldre bebyggelse, kyrkoinventarier, kultur- och konstföremål till ortnamn, skriftliga källor, äldre kartmaterial och andra arkivhandlingar. Kulturarvsbrotten berör alltså ett omfattande källmaterial.

Nationell brottsbekämpning

På nationell nivå har flera projekt som syftar till att bekämpa kulturarvsbrott bedrivits av bland annat Riksantikvarieämbetet, Brottsförebyggande Rådet, Skogsstyrelsen och Statens Maritima museer. Under 2008 har Riksantikvarieämbetet, med bistånd från Brottsförebyggande Rådet och i samverkan med Svenska kyrkan, landets länsstyrelser och polismyndighet, i ett regeringsuppdrag föreslagit hur man ska komma till rätta med kulturarvsbrottsligheten. För att bekämpa brotten måste man arbeta med att förebygga, upptäcka, utreda och lagföra brott samt att återföra föremål och reparera skador (Riksantikvarieämbetet 2008).

Kulturarvsbrotten är av varierande slag och avsikterna bakom skiftar. Ibland begås brotten av individer som för egen vinnings skull stjälar och handlar med värdefulla konstskatter, arkeologiska fynd eller arkivhandlingar. Men den största delen av kulturarvsbrotten är relaterade till skadegörelse genom skogsbruk, jordbruk och andra typer av exploatering (Brå 2007; Korsell & Källman 2008). Hälften av de fornlämningar som ligger inom avverkningsytorna beräknas vara skadade, enligt Skogsstyrelsen (Dolk Fröjd & Norman 2007). Bidragande orsaker är okunskap om lagstiftningen, att kartunderlag som tagits fram inför en skogsbruksåtgärd är inaktuella, att man har brustit i hänsyn eller att kommunikationen mellan entreprenörer och planerare varit dålig.

Det mest framgångsrika sättet att komma till rätta med kulturarvsbrotten är genom förebyggande åtgärder med riktade informationsinsatser om kulturarvets betydelse och konsekvenserna av att det utarmas (Riksantikvarieämbetet, Pressmeddelande 20080731).

I en rapport sammanfattar Riksantikvarieämbetet myndigheternas roll i arbetet med att stävja brott mot kulturarvet med att ”straff och tvång bör inte vara huvudingredienserna i myndigheternas arbete, men är ändå nödvändiga för att kunna nå dem som inte påverkas av social press samt för att de laglydiga ska förbli laglydiga”. Tyngdpunkten i myndigheternas arbete bör, menar man, istället vara att bistå med service och information. Ett visst mått av övertalning kan också behövas för dem som har invändningar mot lagstiftningen. Tillsynen är ett viktigt verktyg för att se till att lagar efterlevs. Att uppsåtligen överträda lagar bör ge konsekvenser i form av kännbara straff – som skadestånd, näringsförbud eller i särskilda fall fängelse (Riksantikvarieämbetet 2008).

Polisanmäla eller inte?

Kunskapen om vilka lagar som gäller vid markingrepp på fast fornlämning och inom fornlämningsområdet är relativt begränsad. Studier av kulturarvsbrotten visar att de sällan prioriteras av polis- och åklagarmyndigheten (Korsell & Källman 2008). Många av brotten hinnes preskriberas innan åtal kan bli aktuellt. Dessutom blir påföljden – i de fall någon döms för brottet – relativt ringa i jämförelse med många andra brottspåföljder. Ofta väljer därför länsstyrelserna den mjuka linjen, det vill säga att i möjligaste mån komma överens med parterna om vilka åtgärder som behöver vidtas. På så vis undviks många gånger polisanmälningar.

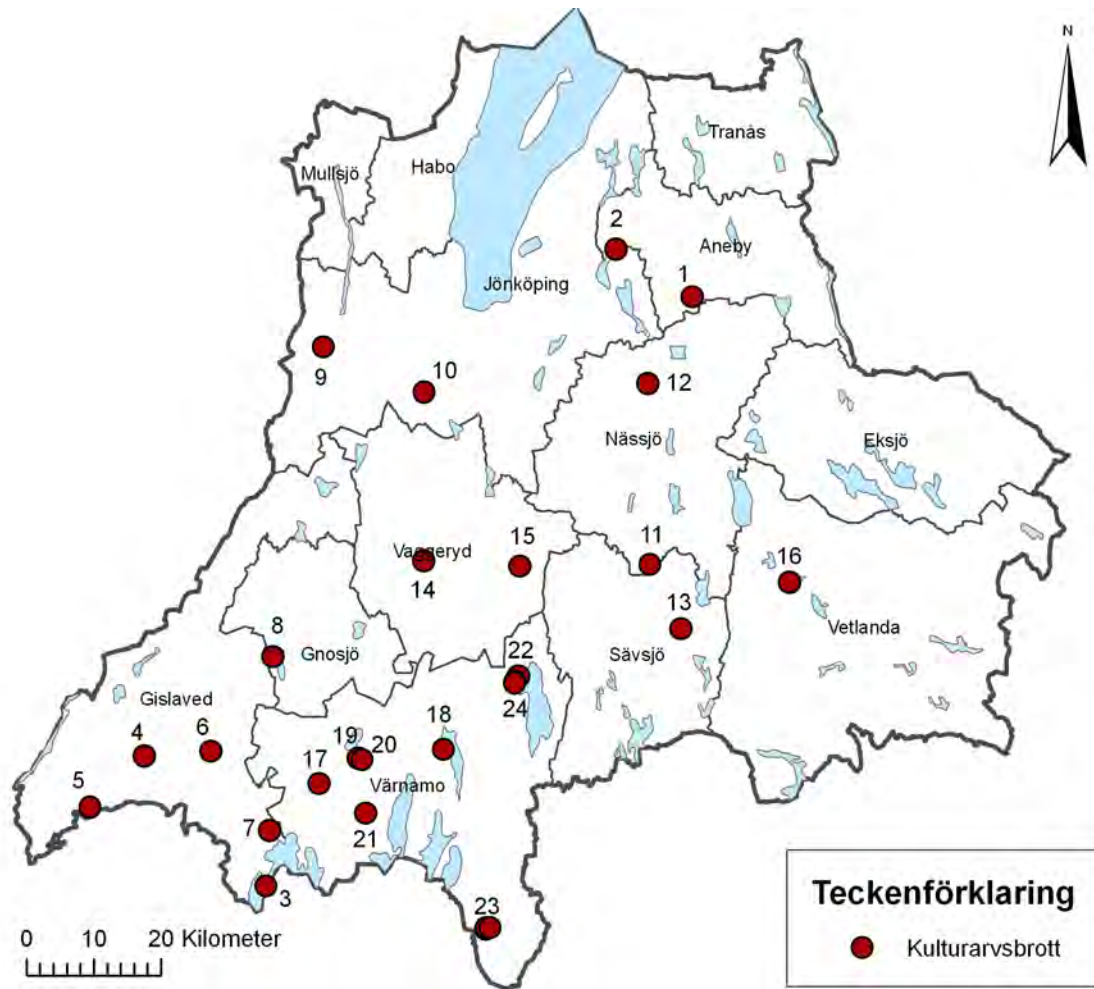
Men är detta verkligen är rätt väg att gå? Om brotten inte polisanmäls är risken stor att den som gör ingrepp i fast fornlämning ser att man kan komma undan utan straffpåföljd. Det bidrar inte heller till att stävja brottsligheten. Samtidigt kan det vara onödigt att polisanmäla om myndigheten och den som orsakat skadan kan komma överens om de åtgärder som behövs. Det underlättar arbetet med att återställa fornlämningen och kan skapa en bättre förståelse mellan parterna.

En skrivelse från Regeringskansliet 2007 riktar sig till myndigheter som på olika sätt kommer i kontakt med kulturarvsbrott. Där betonas vikten av både förebyggande arbete och att man uppmuntrar brottsanmälan för att minska kulturarvsbrottsligheten. Ett led i detta är också att förbättra rutinerna. Riksantikvarieämbetet, Polisen och länsstyrelserna har därför fått i uppdrag att ta fram en manual för detta. Konferenser om kulturarvsbrott ska även fortsättningsvis anordnas i kunskapsuppbyggande syfte för att sprida information till berörda myndigheter och institutioner (Regeringskansliet 2007-12-20).

Kulturminnesbrott i Jönköpings län 2000–2009

I Jönköpings län har 25 ärenden med brott mot kulturminneslagen kommit till länsstyrelsens kännedom sedan 2000 (se figur 39 samt tabell 1–2). De avser grova skador enligt Riksantikvarieämbetets definition, med tregradig skala, som tagits fram i rapporten Studie av skador på fornlämningar i skogsmark (2006). En grov skada (3) är irreversibel och bedöms påverka fornlämningars eller fornlämningsområdets vetenskapliga innehåll. Hit hör markberedningsskador, tryck- och körskador som blottlagt kulturlager eller anläggningar samt rotvältor, som är indirekt orsakade av skogsbruket. Grova skador bör undersökas arkeologiskt innan återställning (*ibid.* 2006:18).

Skadorna har anmälts både av länsstyrelsens och Jönköpings läns museums personal samt av entreprenörer och privatpersoner. Flera av de skadade fornlämningarna har efterundersökts (se Ameziane 2004, Gustafsson 2005, Gustafsson & Nordström 2005, Kallerskog 2005, Lindblad 2008a och 2008b, Nordman 2005 och JLM dnr 187/2003).



Figur 39. Kartan visar var i länet kulturarvsbrott begåtts under perioden 2000–2009.

SKADADE FORNLÄMNINGAR OCH BROTT MOT KULTURMINNESLAGEN

Nr	RAÄ	Lämningstyp	Typ av skada	EU	ÅS	BT	DOK
1	Bälaryd 7:5	Domarring	Vägbreddning	Nej	Nej	Nej	Ja
2	Haurida 56:1	Gravfält	Hundbegravning i domarring	Ja	Ja	Nej	Nej
3	Ås 66:3	Hög	Markberedning	Ja	Ja	Nej	Nej
4	Villstad 356:1	Fossil åker	Markberedning	Nej	Nej	Nej	Ja
5	Södra Hestra 289:1	Fossil åker	Markberedning och ny väg	Nej	Nej	Nej	Ja
6	Reftele 544:1	Stenåldersboplats	Byggnation och ledningsdragning	Ja	Nej	Ja	Nej
7	Ås 284:1	Hög	Vägbreddning	Ja	Nej	Ja	Nej
8	Gnosjö 36:1	Stenåldersboplats	Markberedning för brobygge	Ja	Nej	Nej	Nej
9	Mulseryd 36:1	Gravfält	Vägbreddning	Ja	Nej	Nej	Nej
10	Månsarp 28:1	Gravfält	Markberedning	Ja	Ja	Nej	Nej
11	Bringetofta 31:1	Gravfält	Septitank nedgrävd	Ja	Ja	Nej	Nej
12	Barkeryd 6:1	Hög	Anlagd paddock	Nej	Nej	Nej	Ja
13	Hjärtlånda 39:1 och ny-upptäckt	Hålväg och fossil åker	Markberedning	Ja	Nej	Nej	Nej
14	Åker 129:1	Stensättning	Markberedning	Nej	Nej	Nej	Ja
15	Svenarum 106:1	Hällkista	Markberedning	Ja	Ja	Nej	Nej
16	Näsby 6:1	Gravfält	Markberedning	Nej	Nej	Nej	Ja
17	Forsheda 24:1	Röse	Markberedning	Ja	Nej	Nej	Nej
18	Värnamo 112:1 och 113:1	Gravfält och gravområde	Byggnation och ledningsdragning	Nej	Nej	Nej	Ja
19	Kärda 120:1 och 327:1	Röse och stensättning	Markberedning	Ja	Nej	Nej	Nej
20	Kärda 120:1	Röse	Markberedning	Ja	Nej	Nej	Nej
21	Hånger 70:1	Gravfält	Markberedning	Ja	Ja	Nej	Nej
22	Nydala 59:1 och 60:1-2	Rest sten	Markberedning	Nej	Nej	Nej	Ja
23	Rydaholm 413:1, 414:1 och 533:1	Fossil åker	Markberedning	Nej	Nej	Nej	Ja
24	Nydala 39:3 och 44:1	Fossil åker	Markberedning	Nej	Nej	Nej	Ja
25	Rydaholm 270:1 och 543:1	Hålväg och fossil åker	Markberedning	Nej	Nej	Nej	Ja

Tabell 1. Tabellen visar skadetyper och vilka åtgärder som vidtagits. EU = efterundersökt och dokumenterad, ÅS = återställd, BT = borttagen, DOK = enbart dokumenterad genom beskrivning, fotografering och/eller kartering – alltså *inte* arkeologiskt åtgärdad.

Fornlämningstyper och skador

Anmälda kulturarvsbrott i Jönköpings län berör tio ensamliggande gravar, sju gravfält, fem fossila åkrar, två stenåldersboplatser och två hålvägar. Det verkliga antalet skadade fornlämningar är förmodligen långt större. Vid länsstyrelsens uppföljning av skogsbruksärenden, framgick att markägare frångått besluten i närmare 40 % av fallen (Eriksson 2009).

Markberedning är den vanligaste skadeorsaken (16 fall). Breddning eller anläggning av väg är den näst vanligaste orsaken (4 fall). Fornlämningar har också skadats genom ledningsdragning (2 fall), anlagd paddock (1 fall), nedgrävd septitank (1 fall) och en begravnen hund (1 fall) (figur 40).



Figur 40. Mitt i domarringen ligger en hund begravnen.

Domar och strafförelägganden

Av 25 kända fall av brott mot kulturminneslagen var fem redan preskriberade när de kom till länsstyrelsens kännedom. Preskriberingstiden för brott mot kulturminneslagen är 2 år. Bland övriga 20 fall har 11 polisanmälts, men fem förundersökningar har lagts ned då brott inte kunnat styrkas. Tre utredningar pågår fortfarande.

Två fall har resulterat i domar i tingsrätten. I det ena blev brottsrubriceringen fornminnesbrott enligt Kulturminneslagens 2 kap. 21:2 § ”Till böter eller fängelse i högst sex månader döms för fornminnesbrott den som av uppsåt eller oaktsamhet olovligen rubbar, tar bort,

gräver ut, täcker över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändrar eller skadar en fast fornlämning”. Skadestånd har dock ännu inte betalats ut.

Det andra fallet avsåg bortschaktning av del av en stenåldersboplats inom ett strandområde. Fornminnesbrottet var redan preskriberat, men där avsåg domen istället otillåten miljöverksamhet (12 kap. 6 § och 29 kap. 4 § 1 st 1 p) och brott mot miljöbalken (7 kap. 16 § och 29 kap. 8 §.5). Skadestånd har utbetalats till länsstyrelsen.

I ett fall har en entreprenör erkänt brott i samband med polisutredning och dömts att betala företagsbot samt skadestånd till Länsstyrelsen för en skadedokumentation. En tingsförhandling kunde undvikas och entreprenören kom därmed lindrigare undan. Ett utdrag ur domen visar dessutom att: ”Länsstyrelsen i Jönköpings län förbehålls rätten att återkomma med ytterligare skadeståndsanspråk såvitt avser kompletterande skadedokumentation, arkeologisk för- och slutundersökning, analyser med mera”.

I åtta av fallen kom en rättelse (överenskommelse) till stånd mellan länsstyrelsen och den part som orsakat skadan på fornlämningen. Risken för höga rättegångskostnader och negativ publicitet har ofta en avskräckande effekt. Många företrar därför att ta på sig kostnaden för en arkeologisk efterundersökning och återställning hellre än att genomgå en rättslig prövning.



Figur 41. Diagrammet visar utfallet av kulturarvsbrotten.

Nr	RAÄ	Lämningstyp	Polis-anmäld	Utred. nedlagd	Rättelse	Presk	Dom
1	Bälaryd 7:5	Domarring	Nej	Nej	Nej	Ja	Nej
2	Haurida 56:1	Gravfält	Ja	Ja	Nej	Nej	Nej
3	Ås 66:3	Hög	Nej	Nej	Nej	Ja	Nej
4	Villstad 356:1	Fossil åker	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej
5	Södra Hestra 289:1	Fossil åker	Ja	Nej	Nej	Nej	Ja
6	Reftele 544:1	Stenåldersboplats	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej
7	Ås 284:1	Hög	Ja	Ja	Nej	Nej	Nej
8	Gnosjö 36:1	Stenåldersboplats	Ja	Nej	Nej	Nej	Ja
9	Mulseryd 36:1	Gravfält	Ja	Ja	Nej	Nej	Nej
10	Månsarp 28:1	Gravfält	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej
11	Bringetofta 31:1	Gravfält	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej
12	Barkeryd 6:1	Hög	Nej	Nej	Nej	Ja	Nej
13	Hjärtlunda 39:1 och ny-upptäckt	Hålväg och fossil åker	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej
14	Åker 129:1	Stensättning	Nej	Nej	Nej	Ja	Nej
15	Svenarum 106:1	Hällkista	Nej	Nej	Nej	Ja	Nej
16	Näsby 6:1	Gravfält	Ja	Nej	Nej	Nej	Ja
17	Forsheda 24:1	Röse	Nej	Nej	Ja	Nej	Ja
18	Värnamo 112:1 och 113:1	Gravfält och gravområde	Ja	Nej	Nej	Nej	Ja
19	Kärda 120:1 och 327:1	Röse och stensättning	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej
20	Kärda 120:1	Röse	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej
21	Hånger 70:1	Gravfält	Ja	Ja	Nej	Nej	Nej
22	Nydala 59:1 och 60:1–2	Rest sten	Ja	Nej	Nej	Nej	Nej
23	Rydaholm 413:1, 414:1 och 533:1	Fossil åker	Ja	Ja	Nej	Nej	Nej
24	Nydala 39:3 och 44:1	Fossil åker	Ja	Nej	Nej	Nej	Nej
25	Rydaholm 270:1 och 543:1	Hålväg och fossil åker	Nej	Nej	Nej	Ja	Nej

Tabell 2. Tabellen visar ärendehantering för kulturarvsbrotten i Jönköpings län.

Konklusion

Sammanställningen av kända kulturarvsbrott i Jönköpings län visar att merparten har orsakats i samband med skogsbruksåtgärder. Kunskapen om fornlämningarnas värde och lagskydd är delvis bristfällig, vilket är en orsak till skadorna. En annan orsak är att länsstyrelsens beslut i skogsbruksärenden ignoreras. Förebyggande arbete och förbättrad kommunikation mellan markägare, entreprenörer och myndigheter skulle kunna minimera skadorna.

Kulturarvsbrott har generellt låg prioritet hos landets polismyndigheter (Korsell & Källman 2008). Förklaringar är att det ofta är svårt att bevisa uppsåt, att preskriptionstiden är kort och straffskalan låg. Av de polisanmälda fallen har få lett till åtal på grund av preskriberingar och brist på bevis.

Tidigare har brott mot Kulturminneslagen utretts tillsammans med miljöbrott, vilket innebär att miljöåklagare har lett utredningarna och väckt åtal. I Jönköpings län, och i riket i

stort, utreds nu istället brotten av Kriminalenheten. Brotten handläggs tillsammans med bland annat misshandel och stölder av polisiär förundersökningsledare och allmän åklagare. Kompetensen för att hantera kulturminnesbrott fanns i första hand hos miljöutredarna, (Polismyndigheten A-424-775/10). Därmed försvinner den kompetens som byggts upp kring kulturarvsbrottslighet, och brotten får med största sannolikhet ännu lägre prioritet.

Eftersom preskriptionstiden för kulturarvsbrott är 2 år är det viktigt att de snabbt anmäls till polismyndigheten om brotten ska resultera i fällande domar. Underlaget för anmälan måste vara detaljerat. Det måste framgå hur skadan uppstått, dess omfattning och läge. En fornlämning kan ha skadats genom täktverksamhet, breddade vägar, markberedning eller andra skogsbruksåtgärder – fast vid olika tidpunkter. Det måste tydligt framgå i dokumentationen. Underlaget till polismyndigheten måste specificera hur de olika skadorna påverkat fornlämningen och vilka åtgärder som krävs.

Ärenden med rättsligt utfall fungerar som statuerande exempel, som kan stävja kulturarvsbrottsligheten och avhålla fler från att begå samma brott. Att figurera i brottsutredningar ger negativ publicitet och negativa effekter för lönsamheten för inblandade parter, liksom dagsböter och risken att få bekosta motpartens rättegångskostnader.

Riksantikvarieämbetet menar i sitt regeringsuppdrag att tyngdpunkten i myndigheternas arbete bör ligga på att ge service och tillhandahålla information. Samtidigt betonas att överträdelser måste få konsekvenser. Det i sin tur kräver att länsstyrelsen genomför tillsyn av bland annat skogsbruksårenden. Den senaste tillsynsrapporten visar att länsstyrelsens beslut frångåtts i 40 % av de granskade fallen (Eriksson 2009). Resultatet tydliggör behovet av ökade resurser för tillsyn och fortsatt förebyggande arbete.

Praktiska råd

I Jönköpings län anmäldes 25 kulturarvsbrott 2000–2009 (se tabell 1). Mörkertalet är dock stort, vilket också framgår av ett tillsynsprojekt som länsstyrelsen genomförde under 2009. Uppföljning gjordes på 29 slumpvis utvalda beslut i skogsbruksårenden – i 40 % av fallen hade besluten frångåtts och fornlämningarna skadats (Eriksson 2009).

De flesta kulturarvsbrotten berör gravar och gravfält samt fossila åkrar. Markberedning är den vanligaste skadeorsaken, men även körspår, vägbreddningar och inte minst stormfällan har skadat fornlämningarna.

När en skada konstaterats är den ofta irreversibel. Lärdomar av återställningsprojektet är därför att förebyggande åtgärder bör stå i fokus; att kunna identifiera fornlämningar i fält, att känna till deras lagskydd och värde är viktigt för att de inte ska komma till skada. Ibland kan även antikvarisk medverkan behövas.

För att förebygga kulturarvsbrott måste myndigheter få ökade resurser för tillsyn och uppföljning av beslut. Det är också viktigt att myndigheterna är tydliga med vart allmänhet, markägare och skogsbrukets företrädare ska vända sig med sina frågor – rätt fråga till rätt myndighet. Villkor i myndighetsbeslut måste vara precisa, till exempel i avverkningsanmäl-

ningar: ”Granplantor får ej sättas inom på kartan markerad yta. Avvikelser är att betrakta som brott mot KML och kommer att polisanmälas”.

Samtidigt måste skogsbruket ta sitt ansvar och se till att det finns tydliga rutiner kring den interna ansvarsfördelningen – om skador uppkommer. Att fortsätta utveckla skonsamma metoder för markberedning och återbeskogning är också viktigt för att minska skadorna på kulturarvet.

Nedan följer några förslag till förebyggande åtgärder som markägare och yrkesverksamma inom skogsbruket kan tänka på – åtgärder som begränsar skador på forn- och kulturlämningar och därmed minskar brotten mot kulturminneslagen:

- Se till att inga skador uppstår på fornlämningar eller fornlämningsområden vid mark-ingrepp som till exempel skogsbruksåtgärder (avverkning, markberedning, plantering, vägdragning m.m.). Plantera inte i synliga fornlämningar, eftersom stormfällan kan orsaka skador. Med skador avses även övertäckning med ris och timmerupplag.
- Markera fornlämningarna noggrant inför markingrepp genom snitsling och med kulturstubbar. Stubbarna ska vara 1,3 meter höga och lämnas 1–3 meter utanför lämningen.
- Använd det digitala fornlämningsregistret, Fornsök, för att lokalisera lämningar. Där finns deras koordinater (viss avvikelse kan förekomma) och uppgifter om lämningstyp. <<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>>

Referenser

Tryckta källor

- Ameziane, J. 2004. Arkeologisk förundersökning. Mitt i gravfältet RAÄ 31b – en septitank inom fastighet Bringetofta 7:5, Bringetofta socken, Nässjö kommun. Arkeologisk rapport 2004:60. Jönköpings läns museum.
- Ameziane, J. 2006. Arkeologisk efterundersökning. Avtryck efter Gudrun. Visingsö socken, Jönköpings kommun; Hultsjö socken, Sävsjö kommun; Kärda socken, Värnamo kommun. Arkeologisk rapport 2006:76. Jönköpings läns museum.
- Ameziane, J., Borg, J., Gustavsson, A., Kraft, A., Röjder, I. & Sandin, M. 2010. Gudrun & Per – en stormig historia. Efterundersökning och återställning av stormskadade gravar och gravfält i Jönköpings län, etapp 5–7. Arkeologisk rapport 2010:09. Jönköpings läns museum.
- Dolk Fröjd, C. & Norman P. 2007. Uppföljning av skador på fornlämningar i skogsmark. Rapport 2007:9. Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet.
- Engman, F. & Nordström, M. 2001. Trehundratio röjningsrösen och en grav – markutnyttjande under tusen år i Vetlandatrakten. I: Tidskrift arkeologi i sydöstra Sverige nr 1.
- Eriksson, E. 2009. Tillsynsprojekt – fornlämningar i skogsmark. Meddelande nr 2009:39. Länsstyrelsen i Jönköpings län.
- Eriksson, S. 2009a. Rotvältor över gravplatser. Länsstyrelsen återställer fornlämningar som skadades av stormarna. 2009-10-19. I: Värnamo Nyheter.
- Eriksson, S. 2009b. Nya fornfynd i Åminne. 2009-10-27. I: Värnamo Nyheter.
- Gustafsson, J. 2005. Häreryd 1:1. Undersökning av skadad stenåldersboplats, RAÄ 36. Gnosjö socken i Gnosjö kommun. Arkeologisk rapport 2005:06. Jönköpings läns museum.
- Gustafsson, J. & Nordström, M. 2005. Kåperyd – ett skadat gravfält. Återställning av fornlämning 28 som skadats genom markberedning. Arkeologisk rapport 2005:39. Jönköpings läns museum.
- Gustavsson, J. & Nilsson, S. 2007. Kvartsgraven. Den vita graven på höjden. I: Liv och död vid Lagastigen. Om arkeologi i Torsviksområdet. s. 84–89. Jönköpings läns museum.
- Häggeström, L., Kristensson, A. och Nilsson, N. 2004. Kulturlandskap från äldre järnålder i Öggestorp. Arkeologisk rapport 2003:65. Jönköpings läns museum.

- Högrel, L. 2002. Åkern och evigheten. I: Tidskrift arkeologi i sydöstra Sverige nr 2.
- Kallerskog, L. 2005. Skadad domarring. Partiell undersökning av skadad domarring på gravfältet RAÄ 56. Haurida socken i Aneby kommun, Jönköpings län. Arkeologisk rapport 2005:64. Jönköpings läns museum.
- Kaliff, A. 1999. Objekt och tanke. Speglingar av bronsålderns föreställningsvärld. I: Olausson, M. (red) 1999. Spiralens öga: tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning. s. 91–114. Avd. för arkeologiska undersökningar. Riksantikvarieämbetet.
- Korsell, L. & Källman, L. 2008. Kulturarvsbrott. Riksantikvarieämbetet, Brottsförebyggande rådet och Statens kulturråd.
- Kraft, A. 2006. Røjningsrösen som transitionsmonument. En diskussion kring gravar i røjningsröseområden. I: *Texter kring ting och tanke. Arkeologiska fenomen i Kronobergs län.* Lekberg, P. (red). Smålands museum. Växjö.
- Källman, L., Östergren, M., Andersson, J. & Korsell, L. 2007. Brott under ytan. En undersökning om fornminnesbrott i Sverige. Rapport 2007:5. Brottsförebyggande rådet, Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen på Gotland.
- Lagerås, P., Olsson, M. & Wallin, L. 2000. Røjningsrösenas utseende och ålder. Resultat från E4-projektet i norra Skåne. Människors platser – tretton arkeologiska studier från UV. Lars Ersgård (red). Arkeologiska undersökningar, Skrifter 32. Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, S. 2009. Skadade fornlämningar återställs. 2009-11-20. I: Smålandsbygdens Tidning, Tema Jord & Skog.
- Lindblad, D. 2008. Kärda 120 och 327. Undersökning och dokumentation av skador på fornlämningarna 120 och 327 orsakade vid markberedning. Kärda socken i Värnamo kommun, Jönköpings län. Arkeologisk rapport 2008:21. Jönköpings läns museum.
- Lindblad, D. 2008. Forsheda 24 och 25. Undersökning och dokumentation av skador orsakade vid markberedning på fornlämningarna RAÄ 24 och 25. Forsheda socken i Värnamo kommun, Jönköpings län. Arkeologisk rapport 2008:22. Jönköpings läns museum.
- Nordman, A-M. 2005. Helgabo-gravfältet - efterundersökning av skadat gravfält RAÄ 36. Mulseryds socken i Jönköpings kommun. Arkeologisk rapport 2005:26. Jönköpings läns museum.
- Nordström, M. 2007. Människan och döden. I: Liv och död vid Lagastigen. Om arkeologi i Torsviksområdet. s. 72–83. Jönköpings läns museum.
- Røjder, I. & Sanglert, C-J. 2006. Efter stormen. Dokumentation och återställning av stormskadade forn- och kulturlämningar. 56 socknar i 11 kommuner. Arkeologisk rapport 2006:20. Jönköpings läns museum.

Röjder, I. 2009. Inventering efter stormen Gudrun, etapp III. Inventering av stormskadade forn- och kulturlämningar, Jönköpings län. Arkeologisk rapport 2009:64. Jönköpings läns museum.

Svanberg, F. 2000. Gravar i röjningsröseområden: de förmodade gravarna inom Hamneda RAÄ 77 och problematiken kring röjningsröseområden och gravar i södra Sverige. I: Lagerås, P.(red) Arkeologi och paleoekologi i sydvästra Småland. s. 113–133. Avd. för arkeologiska undersökningar UV Syd. Riksantikvarieämbetet.

Tjernberg, R. 2009. Gravallvarligt grävarbete. 2009-10-30. I: Finnveden Fredag.

Vestbö-Franzén, Aa. 1997. Aspekter på odling. Jordbruk och odlingslandskap i Jönköpings län under förhistorisk tid och medeltid. I: Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län. Småländska kulturbilder. s. 194–211. Jönköpings läns museum.

Westin, Å. 2006. Tidiga bönder vid Äpsätter. Arkeologisk undersökning. RAÄ 88 och 110, Hidinge socken samt RAÄ 78, Vintrosa socken. Närke. Rapport 2006:5. UV Bergslagen. Riksantikvarieämbetet.

Otryckta källor

Hägström & Lindblad, manus. Basrapportering av arkeologiska efterundersökningar 2007 samt summering av resultat av arkeologiska efterundersökningar 2005 och 2006. Jönköpings läns museum. Dnr 477/06.

Polismyndigheten, Dnr A424-775/10. Brev. Angående dina frågor avseende kulturarvsbrott. Helena Ljungquist, kriminalinspektör.

Regeringskansliet. Justitiedepartementet och Kulturdepartementet. Till Riksantikvarieämbetet, länsstyrelserna, polismyndigheterna och Svenska kyrkan. Brev daterat 2007-12-20. Dnr 430-457-08.

Rex Andersson, K. 1970. Arkeologisk undersökning av fornlämning 31, en kvadratisk stensättning, på fastigheten Hjärtnäs södergård 1:1 i Hjärtlånda socken, Sävsjö kommun, Jönköpings län. Otryckt rapport i Jönköpings läns museums arkiv.

Källor på internet

Fornsök, FMIS. Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

Miljö- och samhällsnytt nr 4/2009. www.lansstyrelsen.se/NR/rdonlyres/883EC0B2-2BD8-46DE-BE9F-C8CB434CC0DC/0/nr4.pdf. Hämtad 2010-02-02

Söker fornfynd efter Gudrun. I: Sveriges Radio Lasso P4, 2009-10-19.
[www.sr.se/cgibin/jonkoping/program/amnessida.asp?programID=2345&Nyheter=&grup
p=5629&artikel=3177877](http://www.sr.se/cgibin/jonkoping/program/amnessida.asp?programID=2345&Nyheter=&grup
p=5629&artikel=3177877) Hämtad 2009-11-30.

Pressmeddelande 2008-07-31. Riksantikvarieämbetet.
www.raa.se/cms/extern/press/2008/kulturarvsbrott.html Hämtat 2009-11-13.

Riksantikvarieämbetet. 2008. Brott mot kulturarvet – förebygga, upptäcka och beivra. Re-
dovisning av regeringsuppdrag.
www.raa.se/cms/extern/press/2008/kulturarvsbrott.html Hämtat 2009-11-13.

Lagar

Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

Skogsvårdslag (1979:429)

Miljöbalk (1998:808)

Arkiv

Länsstyrelsens arkiv.

Jönköpings läns museums arkiv.